

Croatia XVII (1986) — 24/25 Zagreb

Izvorni znanstveni rad

Miroslava Tušek-Šimunković

HRVATSKA FELJTONISTIKA DO ŠENOE

UDK 886.2(091)-4(6)

Razvoj hrvatske feljtonistike započeo je u doba ilirizma. Od začetnika, Ljudevita Farkaša Vukotinića te nastavljača Nemčića, Mlinarića, Zorca, Šuleka, razvijao se hrvatski feljton da bi, nakon kratkotrajnog stagniranja za Bachova apsolutizma, doživio nov kvalitativni pomak sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća, a u ostvarenju sve brojnijih pisaca te vrste. U tom razdoblju feljtone pišu: Jurković, Korajac, Jorgovanić, Starčević, Folnegović; feljtonskog ima u pisanju Perkovca, Zahara, Cirakija.

I.

U doba ilirizma, kada je u prvom planu bila borba za nacionalno održanje i cjelokupnost hrvatske zemlje, cijela je književna produkcija bila prožeta istim osjećanjima što su se manifestirali u rodoljublju, vjeri u veličinu slavenstva ili ilirstva, snazi vlastitog jezika, oduševljenju, želji za složnim radom i cjelokupnim napretkom. Rad pisca bio je posve podređen tim aktualnim zadacima društva, pa je i pojava prvoga hrvatskog feljtona u to doba bila posve očekivana i logična, a na njega je neosporno utjecao intenzivni razvoj feljtona u svjetskim razmjerima. Tadašnjim književnim i društvenim težnjama u potpunosti su odgovarale odrednice što su u osnovi svakog feljtona: hrabriti čitaoca (sugovornika), jačati mu razboritost, uzdići ga do čudorednosti, učvršćivati mu moral, bogatiti njegov emocionalni svijet, poučiti ga i zabaviti (a sve to izrazom subjektivnim, jasnim i istinitim).

Ove bitne karakteristike feljtonističkog načina izražavanja naziru se u prvim hrvatskim feljtonskim zapisima, kojih se začetnikom obično drži **Ljudevit Farkaš Vukotinović**. Ovaj autor u svojim *Zimskim mislima*¹ na subjektivan način govori o društvenoj, političkoj i tadašnjoj književnoj stvarnosti, s namjerom da upozori, pouči, zabavi. Osvrt na pojedine zapise najbolje će osvijetliti njegove namjere i doprinos u razvoju hrvatskog feljtona.

U feljtonu *Za pećjom se je mnogo dobra skuhalo* Vukotinović napada aristokraciju kojoj je svojstveno lažno rodoljublje, koja ne čini gotovo ništa što bi bilo na dobrobit domovine i naroda. Iznoseći razmišljanja o rodoljublju kao primarnoj kategoriji ljudskog morala,² Vukotinović ističe nepohodnost dogovaranja, kritički se osvrće na pojedine negativnosti kao što su nepripremljenost za sudjelovanje na skupovima,³ potiče na aktivnost i marljivost opominjući zbog

¹ »Ilirske narodne novine«, br. 3, 10, 17, i 21; 1841. godine; kasnije pretiskano u zbirci *Ruže i tarnje*, Zagreb, 1841, uz dodatak još dvaju do tada neobjavljenih feljtona. Neke od osobina feljtona imaju i *Ljetne misli* (»Danica horvatska, slavonska i dalmatinska«, br. 51, 23. XII 1843, str. 202—204).

² »[...] ovakvi izvanjski znaci k narodnosti (nošenje narodne odjeće, op. p.) [...] nisu ipak ništa drugo nego gola haljina, u kojoj se narodnost izjavljuje [...] Pravo je daklem domoljublje: *postojano tarsenje narodu svomu u svakom obziru koristiti*. To najbolje biva, kad svaki sugradjanin dužnost svoju potpuno izvršuje.« (Istakao Lj. F. V.) *Za pećjom se je mnogo dobra skuhalo*; *ibid.*, str. 104.

³ »[...] nitko ne misli ni dan prije nego će u spravište ići, što će se pretresati, što će i sam predložiti, što li govoriti [...] Svaki nepripravan dodje i sjedi tamo mudra i pametna lica [...] Tako prolazi ljeto po ljeto, domovina gine i drugi ustaju da nam gospoduju.« (*Ibid.*, str. 102/103.)

nedovoljne ozbiljnosti u poslu, kritizirajući one koji sjede kod zelenoga stola — šuteći, jer ne razumiju dovoljno, a prave se mudrima.⁴ Osnovna je misao ovoga feljtona da bez rada nema napretka. Tu autor također potiče na književno stvaralaštvo, jer drži da je književnost od velikog značenja u borbi za nacionalni identitet.⁵

Iznoseći svoju veliku i iskrenu želju da se što prije uklone pogreške hrvatskog naroda, Vukotinović je u tim feljtonima zagovornik sloge i međusobnog pomaganja, iznoseći svoje plemenite namjere. Tako, među ostalim, naglašuje kako svaki čovjek treba imati čvrsta načela bez obzira na strasti i opačine svijeta, a kojih će se pridržavati dok ga tko ne nauči boljemu.⁶ On se tu obraća i ženama, poučavajući ih kako će svaka od njih postati pravom domorotkom i kako će u tom duhu odgajati djecu. Uza svu svoju didaktičnost i utilitarizam, Vukotinović je konzervativan u odnosu na pitanje žena. Ona treba da »ljubežljivo nosi i tarpri pogreške muževe, koji ne može uvijek jednak biti, jer je više izvaržen strēlam svēta«. U ovom feljtonu, pod naslovom *Bez leda neima sladoleda*, Vukotinović na kraju po točkama nabraja što se traži od žena, što one trebaju činiti. Spomenuvši kako im nije vrijednost samo u ljepoti, te da nisu na svijetu samo da se kite i da »bez skerbi i dela žive«, on ističe kako je ženama osnovna zadaća odgoj djece (pri čemu je na prvom mjestu razvijanje ljubavi prema domovini), te briga za muža. Nabranje ovih uputa, pouka i savjeta nanižanih po točkama, slično je kao u didaktičkoj literaturi.

U *Zimskim mislima* ima nekoliko feljtona s izrazito političkim sadržajem. Tako u feljtonu *Jedna mati, jednaka djeca* Vukotinović razmatra pitanje odnosa među Hrvatima, osobito u Slavoniji. Hrvati i Slavonci, kaže, braća su koja govore jednakim jezikom i dijelovi su jedne cjeline. On se čudi Slavoncima kako su mogli lakoumno poželjeti da »otpadnu« od Hrvatske, ne misleći kako bi im bilo kad bi morali govoriti i pisati jezikom tuđim i nepoznatim. Sa zadovoljstvom ipak ističe kako je duh narodnosti prodro i među Slavonce, pa ih sada ništa više neće razdvojiti od Hrvata. Vukotinović tu također, po tko zna koji put, propovijeda, upućuje na poštenje, radišnost, iskrenost, vjernost, ljubav prema domovini, slogu, bratstvo, narodni jezik i vjerske ideale (»čisti, sveti i božanski duh«).

O samom sadržaju feljtona jasno govori sljedeći naslov: *Bez dobre mladosti neima pametne starosti*. Smatrajući da

⁴ *Bez muke neima bala; ibid.*, str. 107.

⁵ »Misliti, čitati, raditi treba neprestano, neumorno, jer sa nekoliko pjesama kasno će nam procvjetati literatura, a još kasnije ime naroda.« (*Ibid.*, str. 110/111.)

⁶ *Bez leda neima sladoleda; ibid.*, str. 114.

»slobodna naša duša neima većeg neprijatelja, nego *tminu i neznanje*«, Vukotinović govori o odgoju mladeži, o potrebi za razvijanjem njihovih tjelesnih i duhovnih sila, nabrajajući opet po točkama (»parvo« ... »drugo« ...) što mladež treba činiti kako bi njihovom zaslugom domovina »uznapredovala« (upoznati svoju zemlju, ali i susjedne države, učiti, čeličiti tijelo i um, stjecati iskustva putovanjima i sl.). Ove svoje misli Vukotinović završava opet dobro znanom poukom: »... Vjerujte mi da će svaki koj' dobru mladost proživi, i pametnu starost doživjeti. Mladost je temelj, starost je stanje na temelju tom uzidan.« (Istakao Lj. F. V.) Vukotinovićev smisao za sve što je realno, povezano s brigom za dobro naroda i domovine, ponovno je došao do izražaja u ovom feljtonu, kao i u onom posljednjem što je objavljen u zbirci *Ruže i tarnje* (s mottom: »Kupiti je lako, platiti je teško«). Smatrajući da je naša zemlja bogata prirodnim bogatstvima, ali smo ipak siromašni, iznosi razloge takvom stanju: »Svaki više troši nego dohotka imade«; nitko neće biti siromašan, zbog prekomjernog trošenja nastaju dugovi, a tada, razumije se, nema ni novaca da se potpomogne narodna stvar. Bilo bi manje siromaštva kad bi se ljudi oslobodili luksusa i prihvatili jeftiniju domaću robu. Autor ponovno poziva na slogu, rad, a sve za dobro domovine.

Citajući redom te prve feljtone, stalno ponavljanje osnovne ideje i misli što zaokupljaju pisca, pa bezbrojne pouke, smanjuju interes za dalje čitanje, ali čitaoca mogu dirnuti iskrene autorove riječi, njegova plemenitost i namjere, njegova tuga zbog patnji naroda, ali i želja da pomogne svojim sunarodnjacima izaći iz mraka neznanja, da im bude lučonošom u podizanju svijesti, a sve domovini u čast. To je Vukotinović izrazio ovim dirljivim riječima: »Valja svu silu sakupiti. Svi smo težaci, nit je ikoja služba tako mala, ili i koje djelo tako nevažno, da ne bi koristiti moglo domovini. A domovina je naša mati, domovina nas hrani. Ona nam je pozorište na kojem mi stojimo, koje moramo da utvrdimo:, sveti su savezi koji nas k njoj vežu. Čestno, lěpo i slatko je domovini služiti ... ružno bezčestno, proklete domovinu izdati!«⁷

Na spomenute Vukotinovićeve *Zimske misli* nadovezuju se, tematski, i neki članci koje u svom radu spominje Olga Šojat⁸ i s čime se možemo složiti. Riječ je prije svega o trima feljtonima (sačuvanima u rukopisima Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu): *Non ubi bene ibi patria, sed ubi patria ibi bene*, *Jezići* i *Seljan ilirsko-hrvatski*. I u tim feljtonima sadržana su vrlo vrijedna zapažanja o problemima onoga doba i osnovnim smjernicama u radu iliraca. Autor se žali kako

⁷ *Kupiti je lako, platiti je teško; ibid.*, str. 149.

⁸ Olga Šojat, *Vukotinovićeve feljtoni i članci*, Zagreb 1947, str. 8.

nigdje ljudi tako malo ne znaju o sebi kao kod nas, a razlog tome je njihov nerad. Svi su evropski narodi, i drugi Slaveni — objašnjava — otišli naprijed, samo smo mi zaostali. Naše obrazovanje je slabo jer je građeno na tuđim temeljima. Ima dosta onih koji ne znaju što je domovina, pa ako propadne zemlja gdje im je dobro, oni će je ostaviti i potražiti drugu: ubi bene, ibi patria. I ovdje Vukotinović iznosi svoja razmišljanja o problemima pisanja (i čitanja) na narodnom jeziku kao i u *Ljetnim mislima*:⁹ naše općinstvo voli čitati samo tuđa djela; premalo se piše, jer na stranom jeziku nitko to ne zna, a djela pisana našim jezikom — nitko neće čitati. Tu misao Vukotinović razvija i u članku *Jezici*, gdje govori o potrebi učenja vlastitoga jezika. Međutim, ističe također da ilirci moraju učiti i tuđe jezike jer je to (»zasad«) jedini put k znanosti, a svaki bi domorodac morao barem razumjeti slavenske jezike.

Vukotinović je smatrao svoje vrijeme vrlo pogodnim za rad, što je imalo za cilj napredak naroda, pa je nastojao i druge na to poticati. U feljtonu *Seljan ilirsko-hrvatski* ističe kako je najvažnije u seljaka probuditi svijest da je i on čovjek. Opisujući nevolje kmetova, koje svi ponižavaju i iskorištavaju, autor na kraju skeptično pita: hoće li feudalizam ostati samo kod nas i kod Turaka (dok je drugdje u cijeloj Evropi, ukinut)?

Misli iznesene u ovom feljtonu preteča su Vukotinovićevim kasnijim još jasnijim stavovima, kao na primjer u uspomenama na 1848. godinu, gdje piše o ukidanju kmetstva.¹⁰

Vukotinović je izdao još jednu zbirku kratkih članaka političkog sadržaja, pisanih jednostavnim i jasnim feljtonskim stilom, no bez duhovitih i satiričkih iskrica. To je »zbirčica«¹¹ u kojoj je iz naslova članka vidljiv i sadržaj piščeva razmatranja: *O straži narodnoj, O promjeni političkog stanja našega, O narodnosti, O vjeri, O slozi domovine naše*, i sl.

Vukotinović je i u člancima objavljivanim u »Gospodarskom listu« nastojao pisati feljtonskim stilom, iako sâm naslov lista kazuje o kakvim je napisima riječ. U njima on ne daje samo stručne upute i suhoparne podatke, već je jednostavnim i razumljivim načinom pisanja nastojao ukazati na potrebu za većim obrazovanjem kao preduvjetom općem blagostanju.

Ne samo na ovom području, već u cjelokupnom Vukotinovićevom radu dolazi do izražaja ta osnovna tendencija: potreba za uzdizanjem naroda na viši stupanj prosvijećeno-

⁹ »Danica«, 1843.

¹⁰ »Uspomene iz g. 1848, »Vijenac«, XIII, 1881, od br. 10. do 23.

¹¹ *Njekoja glavna pitanja našeg vremena*, Zagreb, 1848.

sti, gdje će svaki pojedinac biti odgajan tako da radi za dobrobit većine, kako bi njegova domovina što prije stupila u red ostalih kulturnih naroda.

Tematika koju Vukotinović obrađuje u spomenutim feljtonima i člancima nije, dakako, svojstvena samo njemu, i nije samo on želio upozoravati na probleme svoga doba i naroda. Kao što je već spomenuto, misli i želje poput Vukotinovićevih zajedničke su svim ilircima, ali Vukotinović je bio prvi koji ih je počeo iznositi na feljtonski način. Stil jednostavan i jasan primijenio je namjerno, jer je želio da njegove riječi budu razumljive i da savjeti stignu do svih onih kojima su namijenjene. Misli i savjeti koje je iznosio svakako su bile zanimljive i korisne za ono doba, a zanimljivi bi bili i za današnjeg čitaoca (kad autor ne bi u bezbroj varijanata ponavljao jedne te iste misli i kad ne bi toliko bio u pozi autoritativnog učitelja koji malo hvali a ponajviše kudi i savjetuje (uz dodatak i nepopularnih »packi«). No, ti tekstovi ipak nisu bez vrijednosti i nekih elemenata koji ih približuju pravom feljtonu. Pri tome se misli na Vukotinovićev pokušaj stvaranja atmosfere kojom će privući čitatelja i s kojim želi uspostaviti dijalog obraćajući mu se izravnim riječima — mislima, živim dosjetkama, toplim osjećajima, a sve je to »začinjeno« peckavom duhovitošću, satirrom, igrom riječi. Na žalost, u preobilju pouka, te osobine blijede, ili se izgube. Primjerice, u prvom feljtonu u *Zimskim mislima* (*Za pećjom se je mnogo dobra skuhalo*), on stvara privlačnu i toplu atmosferu pišući o zimi (»Nu koji nije nikad kod tople peći sjedio, lulu pušio, razne divane o koječem vodio, dok je vani bura sa snijegom titrajući se bjesnila [...] ne zna što je dobro na ovom svijetu.«). Potom govori o mentalitetu ljudi s juga i sjevera, a onda se obraća čitaocu: proučavajući, kritizirajući, upozoravajući na potrebu obrazovanja, dogovaranja; kritizira aristokraciju, i sl. Atmosfera zime tu je samo povod da se kažu osnovne misli, i tome je sve podređeno. Dakle, raspravljajući o jednom podlistku o više korisnih stvari, Vukotinović stvorenu atmosferu tim iskazima potvrđuje, pa na jednom mjestu i sam kaže: »Zimi (se), dakle, ... može toliko dobroga pripremiti, ugovoriti, osnovati, da bi se dobrotvorna posljedica od toga cijele ostale godine osjećati mogla.« U ovom svom prvom zapisu (koji je, uz onaj drugi, *Bez muzike neima bala*, i najbolji), Vukotinović uspješno ostvaruje cjelinu ponovno oživljujući atmosferu i obraćajući se izravno čitaocu: »S Bogom čitatelju. Moja se je peć ohladila. Misлити bez nje ne mogu [...] nu čim se ugrijem, pisat ću opet!«

Ovo izravno obraćanje čitatelju, uz obzirnu i samokritičnu opasku da nije možda pretjerao svojim zamjerkama, ili pou-

kama, sretat ćemo vrlo često kod drugih naših pisaca feljtona (Šenoe, Jorgovanića). Tako, primjerice, u podlistku *Bez leđa neima sladoleđa*,¹² Vukotinović na jednom mjestu kaže: »Nemojte mi zamjeriti moje krasne djevojke i čestite gospoje ako sam malo i strog bio, ipak vas rado imadem i ljubim također. Ja sam prijatelj čarnih očiju (premda se ni modrih ne bojim) i očito velim: *da su krasne i dobre žene najljepša sreća na ovom svijetu*. (Istakao Lj. F. V.) Sada dosta jedino zato, da ne bi odviše bilo. Mogli bi mi reći da hoću da se odviše pametan činim . . . a to bi opaka plaća bila za moju dobru i domorodnu volju, ali svijet je čudan.« (Str. 122/123.) Kako je svaki pravi feljton ispovijed osjetljive duše, subjektivan, emocionalan odnos autora prema gradivu koje obrađuje, Vukotinovićeve *Zimске misli*, unatoč svim nedostacima o kojima je bilo riječi, možemo smatrati feljtonskim zapisima, ne zanemarujući pri tom kategoriju vremena i prilika u kojima su nastajali. Može se reći da su Vukotinovićeve spomenuti zapisi (s obzirom na tadašnju nedefiniranost i lutanje na području jezika), pisani prilično tečnim jezikom i okretnim stilom. Već je više puta uočeno da je on najviše samostalnosti, pa i smjelosti, pokazivao u svojim feljtonima, gdje je najviše dolazio do izražaja njegov osjećaj za stvarnost. Ocijenjeno je da Vukotinovićeve feljtoni »pripadaju među njegove najknjiževnije sastavke i među bolje plodove ilirizma«.¹³

Radeći tako na narodnom prosvjećivanju, gdje mu se ne mogu poreći velike i trajne zasluge, Vukotinović je ovakvim radom naišao na odobravanje pa čak i oduševljenje među tadašnjim hrvatskim rodoljubima. Ubrzo nakon pojave Vukotinovićeve feljtona, Gajeve su »Narodne novine« i »Danica« počele objavljivati dopise i feljtone s raznih strana. Među najzapaženijim su autorima tih tekstova bili: **Stjepan Mlinarić**, **Antun Nemčić**, **Vladovit Zorec**, te **Bogoslav Šulek**. Svi su oni ostavili dragocjene zapise i svjedočanstva iz onoga doba, što mogu biti sastavni dio povijesne građe za proučavanje toga doba, ali neki su od njih ostavili zapise od višeznačne vrijednosti za hrvatsku feljtonistiku.

Uz Vukotinovića, osnivačem se hrvatskog feljtona može smatrati **Antun Nemčić**.¹⁴ Člancima kao što su *Pogledi na našu sadašnjost*¹⁵ i nekoliko drugih, objavljenih u »Novinama

¹² *Ruže i tarnje*, Zagreb, 1841.

¹³ Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja nove Jugoslavije; Književnost ilirizma*, knj. I, Zagreb, 1964, str. 202—209.

¹⁴ *Ibid.*, te u članku Milana Grlovića, *Sedamdesetogodišnjica hrvatskog podlistka*, »Narodne novine«, br. 12, od 16. siječnja 1912.

¹⁵ »Danica«, br. 22 od 29. V 1841.

horvatsko-slavonsko-dalmatinskim«, te u *Putositnicama*, Nemčić je objavio tekstove što se, kao i njegova beletristička proza, odlikuju slikovitim stilom i duhovitim opservacijama. Te je priloge u listovima pretežno objavljivao kao dopisnik, ali i tu dolazi do izražaja piščev bockav temperament, humor, a način mu je pisanja feljtonski.

U spomenutim priložima Nemčić tematski slijedi ideje ilirizma. Ovaj tekst (*Pogledi na našu sadašnjost*), primjerice, sav je proizašao iz opće atmosfere narodnog preporoda, a uperen je protiv mađarona i svih protivnika Preporoda. U ovom članku, pisanom u prvom licu, osjeća se piščeva naglašena emocionalnost, rodoljubno osjećanje, zanosno podizanje ilirizma na pijedestal svetosti; kritizira slijepo povodjenje za tuđim uzorima, ogorčen je zbog dobrovoljnog ponjemčivanja, ali vjeruje u pobjedu i nagovješćuje dan kada će se oni što su prešli na protivničku stranu vratiti u krilo domovine.

Nemčić vjeruje, kako će »naravni, u čovjeku prebivajući nagon prema istini, koji u spoznavanju k savršenstvu teži, bolju stranu protivnika naših na pravednu misao dovesti, te da će gruda Ilira, koji do sada bijaše duhom jednostranosti razcijepljen i častoljubljem nadahnut, u napredak s većom revnošću za uzveličanje mile svoje majke domovine koja ih je u svome blagom krilu povijala i njegovala i miloljubno odgojila svojim slatkim plodom tjelesnim i duhovnim [...]». »Iako taj članak ostavlja dojam monotonosti, ipak i tu mjestimice dolazi do izražaja piščev bockavi smisao za humor (»Ta negda su iste guske velemožni rimski kaptol oslobodile — gdje je, naprotiv, u naše doba mnoga uboga gušćica svojim neprestanim gaganjem kadra svoga premiloga druga strmoglaviti prije u bezdani jaz nevolja i dugova, nego ga izvući i izbaviti iz kakvog studenog ponora.«).

Nemčićevi članci *Što je paradoxan?* i *Nova paradoxa*¹⁶ imaju također neke od osobina feljtona. U njima je spomenut niz pojava iz tadašnjega javnog i političkog života, što bi se nepristranom promatraču koji ne poznaje dubljih razloga morale činiti paradoksima. Služeći se satirou, Nemčić nabraja nekoliko paradoksa, objašnjavajući najprije što znači riječ »paradox« (spomenuvši da »od nekoje doba imade u Hrvatskoj više paradoxa, negoli hljeba«). Tu, među ostalim, kaže kako je paradokson kada »rođeni Hrvat s drugim Hrvatou u hrvatskoj domovini danas mađarski korespondira [...]«. Paradoks je, kaže također, kada čovjek stanuje u Novom Marofu, a novine mu se u Ludbreg šalju, pa ih dobiva 14 dana kasnije, itd. Nemčić tu, u stvari, iznosi vlastita iskustva, što doznajemo iz

¹⁶ »Narodne novine«, br. 101, 1846. i br. 21, 1849.

napomena uredništva u istim novinama. Taj se paradoks dogodio zbog preseljenja spisatelja, za što urednik novina nije znao.

Da je takvo otvoreno iznošenje nepravilnosti nailazilo na odobravanje i podršku uredništva, svjedoči upravo to obrazloženje, gdje se još kaže: »Mi smo dakle, hvala bogu, naš paradokson sretno s leđa stresli; a kad bi ovako svaki učinio koji osjeća da koji paradokson o njem govori; kad bi pokazao da toga svega u našoj domovini ne ima što ovdje g. spisatelj navodi; to bi mu se mi lijepo osvetili, i on bi se ubuduće okanio paradoksa.«

Drugi članak, *Nova paradoxa*, nadovezuje se na spomenuti, iako je objavljen tri godine kasnije. Pisac u uvodu napominje kako je »prije revolucije (1848. op. p.)« u bijeli svijet poslano nekoliko paradoksa s ljudskom namjerom: »da se gdjekoja poštena, al' inače slaba duša osvijesti, te se za čovjeka svjesna zresna prokletinje najveće — prokletinje smiješnosti (istakao A. N.) okani. Mnogo je od ono doba vode Dravom protieklo; grom topova riječ je zagušio, ali paradoksa — nije uništio.«

Dalje slijedi nekoliko »paradoxa« pisanih satiričkim tonom, što graniči sa sarkazmom. Pisac je nepoštedan u osudi centralizma i odnosa austrijske vlade prema slavenskom življu, kojega ugnjetavaju i njeni saveznici. Da bi tu situaciju što slikovitije opisao, poslužio se pričom o lisici, zecu i medvjedu.

Nemčić se u svojim člancima ruga ponekad i samome sebi. Tako u *Dopisu iz križevačke varmeđe*, opisujući aktualna zbivanja, osobito »reštauraciju«, te izbor županijskih činovnika, dodaje sarkastično: »Da zbilja! još nešto: ovom prilikom moro' bi se bio jedan izvorni komad pod naslovom 'Kvas bez kruha ili Tko će biti veliki sudac?' vesela igra u tri čina od Gostovinskoga predstavljati, nu na nesreću direktora postadoše svimkolikim diletantom uslijed reštauracije mukla grla.«

U spomenutim, kao i u drugim Nemčićevim člancima¹⁷ objavljivanim u Gajevim novinama, vidljive su osobine feljtonskoga načina izražavanja. Nemčić je i inače autor s izrazitim smislom za takvo oblikovanje teksta: često obrađuje aktualnu problematiku na subjektivan način i slikovitim stilom, uspostavljajući kontakt s čitaocem, nastojeći ne da pripovijeda, nego da razgovara. Nemčić posjeduje izraziti smisao za duho-

¹⁷ Vladoje Dukat, *O našijem humoristima: Antunu Nemčiću, Janku Jurkoviću i Vilimu Korajcu*, RAD JAZU, knj. 197, str. 185/6, navodi još ove članke, što ih je pronašao listajući godišnjake Gajevih »Narodnih novina«, (»Ilirskih« i »Horvatsko-slavonsko-dalmatinskih«), potpisane šifrom ANG: *Dopisi iz Križevaca* (br. 101, 1845), *Dopis iz Pođravine* (br. 73, 1846), *Dopis iz križevačke varmeđe* (br. 53 i 101, 1846), *U Koprivnici* (br. 38, 1847).

vitost i satiru. Nižući šale, dosjetke i šaljive usporedbe, nastoji biti što više zanimljiv; izlaganje mu je »bezredno« (ne drži se jedne teme, već lako i brzo prelazi s jednog problema na drugi). Pa, iako ti članci, kao što je rečeno, na nekim mjestima današnjem čitaocu djeluju nerazumljivo zbog iznošenja aktualnih konotacija koje nije moguće shvatiti bez dubljeg poznavanja tadašnjih prilika (čemu pridonosi i upotreba tadašnjeg nedefiniranog pravopisa),¹⁸ ipak su to vrijedni priloci u razvoju hrvatskoga feljtona, tim više što ti prvenci nisu imali gotovo nikakvih ranijih uzora i tradicije u vlastitoj kulturi.

Nemčić je i u svojem najpoznatijem djelu, *Putositnice*, prikazao sve osobine karakteristične za dobrog pisca feljtona. Možemo se složiti s tvrdnjom da je Nemčić u tom djelu uspio, u sferi još posve nerazvijenog jezika, stvoriti djelo s vrlo diferenciranim stilom, što ga nazivamo feljtonskim.¹⁹

Vladoje Dukat, jedan od najboljih poznavalaca cjelokupnoga opisa ovoga pisca, o tome kaže: »osobito gdje to i priroda predmeta iziskuje i dajbudi dopušta, Nemčić voli da piše h u m o r i s t i č k i m slogom [...]. Taj je slog obično kićen i šaren, natpan tropima i figurama, isprepleten uzgređenim domišljajima koji prekidaju tijek glavnih misli, pun šala i dosjetki, nemiran, nesređen i živ; uza to ima u sebi nešto intimno i familijarno, kako ga ima govor neprisiljenoga društvenog saobraćaja pa se s time stubokom razlikuje od mirnoga, hladnoga i korektnog govora klasičnih pisaca. [...] Prema temperamentu piščevu, kadšto i prema predmetu o kojem se radi, čas se jedno, čas drugo od spomenutih svojstava humorističkoga stila više ističe: u jednoga se pisca više ističe spoljašni nakit, u drugoga duhovita šala, a u trećega se više ističe intimnost, bezrednost, i nebriga familijarne besjede, no zajednička je karakteristika toga stila u sviju pisaca, koji se njime služe, njegova s u b j e k t i v n o s t, u njem i p o n j e m izbija na površinu sâm pisac koji ne iščezava u građi, o kojoj raspravlja, [...] već naprotiv vlada njome i smatra ga objektom svoga razgovora sa čitačem... Taj je stil još i danas na snazi u humorističkoj literaturi, a rado ga upotrebljavaju i pisci feuilletona, po čemu se i sâm stil nazivlje feuilletonskim«.²⁰

Dukat dalje navodi kako su *Putositnice* — pored šala, doskočica i peckavih primjedbi — pune člančića, raspravica, odlomaka, epizoda, »odmoraka« na prašnjoj cesti putnika, koji često sa samim opisom puta nisu ni u kakvoj vezi; na mnogim

¹⁸ Zbog boljeg razumijevanja, u Nemčićevim citatima, kao i u citatima drugih autora iz tog razdoblja, bilo je potrebno u ovom radu učiniti nekoliko prilagodbi i ispravaka u pravopisu.

¹⁹ Branimir Donat, *Antun Nemčić*, u *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 34, Zagreb 1965.

²⁰ Vladoje Dukat, *ibid.*, str. 149/150, 151.

mjestima pisac, umjesto da opisuje predmet svoga pohoda, pored takvoga opisa, ili iskazuje misli i čuvstva što ih je vide-no pobudilo u njegovoj duši, ili iznosi sitnice, pabirke s putovanja, koji za sâm putopis nemaju mnogo važnosti.

Nemčić dakle u spomenutom djelu piše stilom karakterističnim za feljtonski način izražavanja. U to se vrijeme, pišući na sličan način kao Vukotinović i Nemčić, osvrćući se na sličnu tematiku proizašlu iz istih ideja (ilirizma), pojavio jedan od zanimljivih, a još manje poznatih autora: **Stjepan Mlinarić**.²¹ On je također među prvima u nas pisao na feljtonski način.

U »Narodnim novinama« od 12. XI. 1842. objavljen je Mlinarićev članak pod naslovom: *Nešto o surkah*. Taj vrijedni svećenik zabilježio je podatke kako je nastala ilirska surka i postala narodnim odijelom, tko ju je propagirao i gdje. Povod za pisanje o toj temi piscu je poslužio aktualan događaj »velikoljepno umještenje preuzvišenoga našega bana«. Većina je prisutnih bila u »krasnim i dragocjenim« surkama. Svrha ovoga sastavka — objašnjuje Mlinarić na početku članka — nije samo da objasni nastajanje surki, nego je cilj mnogo dublji — »da srodne misli probudi«. Pišući o nastajanju surki Mlinarić je spomenuo poklade u Križevcima,²² a nakon toga iznosi (u bilješci) opširne povijesne podatke o Krapini i Križevcima. U vezi s time on kritikuje izdanje varaždinskog kalendara na njemačkom jeziku u kojem su izneseni neki pogrešni podaci, te citira povijesne spise o križevačkim počecima.

U glavnini članka Mlinarić spominje bal organiziran prilikom svečanosti ustoličenja bana i tu, kao važnu činjenicu, iznosi podatak da se »na njem, poslije preporođenja slovstva, i narodnosti naše, prvi put od viših krugova kolo plesalo.« Autor se oduševljuje činjenicom da se taj dan s radošću primila takva vijest. Na svečanosti su se mogle vidjeti različite nošnje, ali pretežno ilirske. Mlinarić ih i podrobno opisuje: crvene su kape iz crvenih i bijelih vrpca spletene, predstavljajući hrvatske kocke, i ta su znamenja mjesecom i zvijezdom urešena; a surke, koje su se u to vrijeme počele nositi, nastale su prema moslavačkoj nošnji.

U bilješci Mlinarić upućuje blagi ukor onima koji postavljaju pitanja i bune se zašto je kao uzor izabrana baš nošnja moslavačka, pa kaže: »Ne tako, bratjo ne, kao što svagdje složno, tako i u opravi treba da bude sve *jednako* (istakao S. M.)

²¹ Najnovije povijesti književnosti njegovo ime uglavnom ne spominju.

²² Pri tome doznajemo jedan nov podatak, što ga iznosi Mlinarić. Naime, spomenuvši poklade, upućuje nas da pročitamo njegov kratki opis poklada u Križevcima (»Danica«, 1840, br. 13, str. 51). Više o tome u nastavku ovoga rada.

iz više obzira.« On zatim ponavlja svoje »domoljubno« mišljenje, zalažući se za održavanje narodne tradicije i znamenja narodnosti (nošnje, kola, jezika).²³ U bilješci opet objašnjuje zašto je sve više surki, te odgovara kako je to zato jer su to narodne nošnje. Pri spomenu riječi »narodno« pisac s ushitom ponavlja: »Jest, narodno i zato vrijedno...« Potom navodi razloge koji govore u prilog uvođenju surki — jedan od njih i potpomaganje domaćeg gospodarstva. Tu Mlinarić citira Vukotinovićevu knjižicu *Ruže i trnje* te daje malu recenziju te zbirke, osvrnuvši se osobito na posljednju, *Zimsku misao*. Mlinarić *Ruže i trnje* smatra vrijednom u gospodarstvenom smislu, preporučuje svakom domorocu da je pročita te dodaje svoja zapažanja s obzirom na to da se i po narodnoj »opravi« razlikujemo od drugih naroda; »ona mora biti iz domaćeg sukna, da bi se potpomoglo domaće gospodarstvo, jačala trgovina, širile tvornice... jer svaki će pravi rodoljub sukno iz domorodne fabrike, ne samo za surke, nego i svu opravu kupovati i nositi.« A uvođenjem surki smanjio bi se luksuz. Na kraju autor izražava nadu da će se gdjevoja domorodna želja i ispuniti.

O toj temi, na sličan način, govori i Vukotinović, pa nije teško uočiti da je Vukotinovićevo zbirka bila Mlinariću uzor.

Mlinarićev članak o surkama karakterizira sve ono što i cjelokupnu produkciju književnosti ilirizma: naglašeno rodoljublje, vjera u veličinu ilirstva, u snagu vlastita jezika, želja za složnim radom i dobrim gospodarenjem. U načinu uvjeravanja, patosu, isticanju emocionalnog i subjektivnog, aktualnosti tematike, pouci — po svemu tome Mlinarićev način izražavanja karakterističan je za tadašnje pokušaje pisanja feljtona. Ono što upada u oči i smeta pri čitanju spomenutog članka — to su česte bilješke, neuobičajene za feljton, a preuzete su iz znanstvene metodologije.

Zanimljiv je i spomenuti Mlinarićev članak pod nazivom *Dopis iz Križevach o posljednjih pokladah*,²⁴ gdje razvija istu ideju o narodnim balovima i zabavama, narodnom odijelu, kolima, ističući rodoljublje i sve što je narodno.

U početku dopisa Mlinarić stvara atmosferu i najavljuje aktualan događaj, pa kaže: »I u našoj inače tihoj varošici, doživismo mi prošlih poklada o društvenom životu kod nas, sasvim neobičan duh. Sve bijaše veselo, svuda se vidjelo da je novi život nastao.« Autor iznosi svoja osjećanja i raspoloženja izrazito emocionalno: »Svakog pravog domoroca u toj prigodi, pri

²³ »Nijedna ne bi smjela kod nas vesela zabava biti, bez da se s kolom ne otvori, produži i zatvori. Ufam se i to da će u buduće biti — nu da ne zaboravimo — da se u kolu mora naški divaniti.« (*Ibid.*, str. 363.)

²⁴ »Danica ilirska«, 1840, br. 13.

tom domaćem pogledu (narodnom odijelu, p. p.), serdce je kucalo, [...] moje pero nije kadro onoga veselja i one radosti izraziti.« Pri spomenu kola u izvedbi križevačkog društva, narodnog grba što ga je dobio svaki sudionik svečanosti, a kojom se prilikom pjevala i pjesma P. Štoosa *Poziv na ilirsko kolo*, Milnarić, u zanosu kaže:

»S pravom se narodnom užganošću plesalo tako da je serdce od velike radosti i razkošja hotelo da iskoči [...] Daj Bože da se ovaj naš prastari narodni ples svuda u miloj našoj domovini opet u običaj uvede i s njime se također iskrena i prava ljubav prema domovini, narodu i narodnosti našoj uzbudi.«

Spomenuti Mlinarićevi, kao i Vukotinovići i Nemčićevi članci, imaju, osim spomenutog, i kulturološku vrijednost i pomažu razumijevanju življenja i običaja ljudi onoga doba.

*Cudnovate diple*²⁵ **Vladovita Zorca** Sišćanina, pisane u stihovima, također su neka vrst podlistka. Tu se autor osvrće na socijalne, kulturne i političke prilike u doba ilirizma. Pisane satirički, *Diple* su posvećene svim »Sitarom i Rešetarom na uspomenu«, a sadrže: *Srčike* i *Trpika*, zatim *Još nješto* s podnaslovom A) »Odgovor na sastavak: Još nješto o narodnom balu« i B) »Paske na kritiku pod naslovom: Narodne pjesme u Slavoniji«. Na kraju je dodana zdravica.

Iz predgovora je vidljivo da je nazive *Srčika* i *Trpika* Zorac upotrijebio prema nazivima jabuka S. Vraza u *Djulabijama* (koje je osobito cijenio). U *Srčikama* Zorac, na satirički način, žigoše poroke vremena i sredine u kojoj je živio, gdje se cijeni oholost a ponizuje krijepost. Pisac napada one koji se povode za tuđim uzorima te ih poziva da se osvijeste kako ne bi bili na sramotu domovini. Kritizira odnose: djeca ne slušaju roditelje, roditelji ne mare za djecu, muževi se »klatare«, a žene su pale u »podobnu bolest«: »Ženski spol naš krasni, / Što taj danas radi? — / Ništa, — već se češlja, / Pere, kiti i gladi.« (str. 124). I muškarcima i ženama Zorac zamjera kako govore: »Tudjimi jezici / Kojekak se služe, / A narodni krasni / Svoj ilirski ruže: / Jerbo tri, četiri / Jezika u jedno / Smiješaju i tako / Buncaju neredno.« (str. 62) Pošto je izgrdio djevojke i mladiće, Zorac u istom tonu govori o (nestajanju) pobožnosti u crkvi, modi, gozbama, prekomjernom piću.

Na kraju *Srčika* pisac opominje neka se ne troši bez računa i neka svatko živi prema svojim mogućnostima.

Drugi dio, *Trpika* (kao i prvi dio, *Srčike*), također je socijalna satira na privatni život u Hrvatskoj u prvoj polovini 19. stoljeća. Svijet oko sebe pisac doživljuje pesimistički, kritizira i obara se na pojedine pripadnike različitih staleža (sluge; i

²⁵ *Cudnovate diple*, Zagreb, 1842.

sluškinje, čizmare, kolare, tkalce, mesare; Cigane, razuzdane žene, škrtice i kradljivce . . .). U tom dijelu knjige javljaju se i prvi tragovi Zorčeve satire na književni život u vrijeme ilirizma (što će biti izraženije u trećem dijelu *Dipli*, tj. u odlomku *Još nešto*). Pisac tu ocjenjuje časopis »Kolo« te piše o najznačajnijim, a ujedno i prvim našim kritičkim člancima i njihovim piscima.

Zorac se svom žestinom oborio na Vukotinića i njegove tekstove o »narodnom balu«²⁶ i na Vrazovu kritiku Topalovićeve zbirke²⁷. Vukotinićev članak Zorac naziva »jedna bez svakoga temelja maškarda«, a smatra da ju je napisao samo zato da si stekne taštu slavu. Tu iznosi i kontradiktorne Vukotinićeve zaključke u jednom i drugom članku.²⁸ Navedeni tekst Zorac završava napadajući Vukotinićev jezik i rugajući se njegovim kritičarskim sposobnostima.

To je, u stvari, osobna polemika, i razlikuje se od prethodnih stranica gdje ima i dosjetki, i humora, satire i sl.

U člančiću B) *Paske na kritiku pod naslovom »Narodne pjesme u Slavoniji«* Zorac odgovara na Vrazove prigovore Topalovićevoj zbirci. Za razliku od prethodnog teksta s oznakom A) (gdje Zorac svom žestinom napada Vukotinića), tekst B) pisan je prozom i bez napada na piščevu ličnost. Vrazovo mišljenje da je naša književnost u osmoj godini života zrela za kritiku, Zorac pobija jer smatra da je ona još uvijek slična djetetu, zbog toga što je u tom razdoblju tiskano tek pet do šest književnih djela.

Na kraju ovoga teksta Zorac se čak slaže s nekim mišljenjima što ih zastupa Vraz, a odnose se na književne prilike onoga doba. Zorac daje i savjet kritičarima da se pobrinu za veći broj književnih djela, jer će se u protivnom »ljudi iz nas smijati: da za nekoliko knjiga već kritički članak izlazi«. Zorac smatra da je veoma važno i »[...] da (nam) dobru grama-

²⁶ Člankom pod nazivom *Još nešto o balu* (»Kolo«, br. 138, 1842), Vukotinić prigovara što je ples nosio narodno ime, jer smatra da se narodnim može zvati samo ono što je uistinu narodno, tj. običaji, nošnje, jezik. Kako su na tom plesu običaji i nošnja biti evropski, a jezik više njemački nego hrvatski, to, prema Vukotinićevom mišljenju, nikako nije smio imati naziv »narodni«.

²⁷ Pod pseudonimom Jakob Rešetar iz Cerovca, Vraz u književnoj kritici pod naslovom *Narodne pjesme u Slavoniji* (»Kolo«, br. 124, 1842) prikazuje Topalovićevu zbirku narodnih pjesama ističući oštro niz nedostataka, kao primjerice: »[...] kad je naša književnost već u osmoj godini, to je, istina, već krajnje vrijeme da se jedared pisci od slatke sise odbiju, dječinski im se bašmaci svuku, i da se postavljaju na mladostne svoje noge.« (*ibid.*, str. 125).

²⁸ Prvi pod nazivom *Salon* objavljen je u »Danici« br. 6, 1842, obrađujući također tematiku narodnog bala, a na njega se nastavlja drugi spomenuti članak, *Još nešto o balu*.

tiku dadu, sintaks i druga sredstva, polag kojih ćemo se moći držati, pak ako tada koji spisatelj pogriješi, mogu se nakritizirati; ali sada je kritika suvišna, budući da stalnih pravila ne imamo, niti jedamput u pravopisu, a kamoli u inih; i zato svatko dobro piše po svojoj misli.«²⁹ Ukratko, autor je *Čudnovate diple* pisao s namjerom da upozori suvremenike na nedostatke, da ih pouči, da ih odvрати od lakomislennog života, od povodjenja za modom i stranim uzorima, od zabava i kićenja, a sa željom da ih potakne na koristan rad.

No, iako se Zorac pokazao kao pobornik napretka, način na koji je to pokušao bio je konzervativan. Svoje suvremenike prikazao je odviše crno, a pogreške je pojedinca prenio na čitave grupe odnosno staleže. Tu je došao do izražaja i piščev izrazito pesimističan pogled na svijet.

Čudnovate diple približavaju se onim ostvarenjima koja nazivamo feljtonskima, zato što to djelo obrađuje aktualnu tematiku, što žele poučiti i zabaviti i što je u njima vidljiva konkretnost lica i događaja, a karakterizira ga subjektivan način izražavanja. Autoru se, također, ne može poreći prilična tečnost i slikovitost u jeziku. No, u cijelosti, to nije izrazito feljtonističko djelo, a to nije zbog neprimjerene kompozicije, nedostatka pravog kontakta s čitaocem (ne stječe se dojam da autor s njima ćaska i da ga nevidljivim nitima veže za sebe), a subjektivan stav odviše je vidljiv i nametljiv.

Među pionire feljtonskog načina izražavanja s početka prošlog stoljeća, možemo uvrstiti i **Bogoslava Šuleka**, prirodoslovca i leksikografa, ali i publicistu, autora mnoštva članaka razasutih po novinama i časopisima počevši od četrdesetih godina nadalje. Šuleka možemo držati utemeljiteljem hrvatskoga novinarstva. U *Izabranim člancima* objelodanjenim u Zagrebu 1952/53. godine³⁰ nalaze se Šulekovi najbolji i najkarakterističniji radovi te vrste. Tu ima dosta tekstova koji su po pristupu i načinu izraza bliži feljtonu, ili su samostalna ostvarenja te vrste. Zajedničko je pak svima to da u prvi plan stavljaju nastojanje samog autora, koji se zalagao za slobodu, kulturni i socijalni napredak. Kao uredniku nekih tadašnjih vodećih novina i časopisa (»Branimir«, »Gospodarski list«, »Pozor«, »Novine hrvatsko-dalmatinsko-slavonske«, »Danica«, »Jugoslaven-ske novine«), Šuleku je bila dobro poznata ta publicističko-literarna vrsta. Još dok je i sam bio urednik »Danice« predlagao je Gaju da ova publikacija izlazi dvaput tjedno te da njeguje osobito feljton (koji bi on pisao). U vezi s tim piše: »Vi ćete

²⁹ *Paska na kritiku / Narodne pjesme u Slavoniji; ibid.*, str. 124.

³⁰ Pripremili: dr. Rudolf Maixner i dr. Ivan Esih.

time zatrpāt usta onima koji klevetaju, da Vi nećete da više žartve prinesete i da povekšate novine.« (Pismo Gaju od 14. XII. 1845.)³¹

Gaj tada to nije prihvatio, bojeći se vjerojatno velikih troškova i rizika, ali Šulek je svoju ideju proveo pišući članke za druge publikacije, koji su, kao što je rečeno, sasvim u duhu feljtonskog izraza.

Ti članci tematikom propagiraju ideje ilirizma, ali označuju napredak u pristupu (bez prenatrženog patosa karakterističnog i omiljenog za njegove prethodnike), skladnije kompozicije, bogatijeg jezika. Iznoseći svoja zapažanja i misli o političkoj, književnoj i, općenito, društvenoj problematici svoga doba, Šulek želi upozoriti i poučiti, ali tonom dobronamjernika koji iznosi primjere i prijedloge za rješenje problema, vjerujući u narodnu snagu. Iz svakog članka izbija stav autora — humaniste i djelatnika, i kad piše o »družbenom životu« u Zagrebu (pod naslovom *Sjediljke ili besjede u Zagrebu*),³² o lijeku kojim bi domovini »zadate joj rane najlakše izliječili« (*Uvod u Branislav*),³³ o položaju seljaka (*Batina ili tamnica*),³⁴ o slobodi štampe (*Štampanje je slobodna*),³⁵ o braći koju je »nemila ruka tuđinca rastavila« (*Braća Dalmatini*),³⁶ o načelu jednakosti (*Mržnje zapada*),³⁷ o ljudima bez načela, koji »neprestano traže samo svoju korist i svoju slavu« (*Krive mesije*)³⁸ i u svim drugim člancima Šulek nastupa kao borac za dobrobit naroda, kao mislilac širokih vidika, koji prošlost i sadašnjost veže za budućnost. A svaki uspjeh u tome dočekuje s neskrivenom radošću:

»Tim radosnije hvatamo se pera sada, pošto su se sastanci ovi zaključili, da prijateljima narodnosti naše pripovijedamo, koliko krasno stvar naša u domaćem okružju napreduje, koliko obilnim plodom rodi.«³⁹ (str. 48).

Svaku nepravdu nanесenu narodu Šulek javno optužuje: »[...] mi samo želimo porazgovoriti se o tom, što je za našu domovinu korisno, o lijeku, kojim bi zadate joj rane najlakše zaliječili, o načinu, kojim bi našu sreću iz duhovnoga sna i mrtvila najbrže probudili, osvijestili, izobrazili [...] Trebalo bi da se dogovorimo naprijed o predmetima, o kojima će biti

³¹ Milivoj Šrepel, *Šulekovi listovi Gaju*, Građa JAZU 2, 1899, str. 274—288.

³² Bogoslav Šulek, *Izabrani članci*, Zagreb 1952/53, str. 47—50.

³³ *Ibid.*, str. 50—56.

³⁴ *Ibid.*, str. 81—85.

³⁵ *Ibid.*, str. 85—88.

³⁶ *Ibid.*, str. 89—91.

³⁷ *Ibid.*, str. 113—116.

³⁸ *Ibid.*, str. 117—120.

³⁹ *Sjediljke ili besjede u Zagrebu; ibid.*, str. 47—50.

ondje (na hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom saboru, op. p.), govor, da pripravimo narod za ovo velevažno doba: a mi niti pisnuti ne smijemo, dočim su Mađari, o svojem saboru i više, nego što je valjalo, govorili i pisali: — Mi to želimo samo u svojoj čednosti učiniti: pa nam niti to nije dopušteno. To je žalosno, to nas boli; nu žalost nam se podvostručava, kada na um uzmemo, tko nas u tom priječi [...] Jeste, Mađari, koji vladu tako rado despotizmom ukoravaju, a sami najveći despotizam nameću svima, koji ne govore mađarski. Mađari, koji Hrvatske kao konzervativne tako prezirno gledaju, o slobodi uvijek viču i svoju liberalnu konstituciju do neba uzvisuju, ali i samo za one proglašuju koji mađarski zbore. Isti ovi Mađari upotrebljavaju sve spletke i mutnje kojim bi Hrvate, bilo kako mu drago zavadili, mir i slogu poremetili, svaki napredak prepriječili, i najposlije ili upropastili, ili u Mađare pretvorili.«⁴⁰

Šulek u svojim feljtonima, kao što je rečeno, stalno nastoji uspostaviti kontakt s čitaocima i osobito u tim dijelovima teksta njegov je jezik kićen, kao na primjer u feljtonu *Sjediljke ili besjede u Zagrebu* odakle je i ovaj odlomak: »Poslih! Ne čini li ti se, da čuješ glasove slavulja, koji sjedeći na zelenoj lipi, dočim duboka tišina naokolo vlada, trudnomu putniku ili zatravljenom junaku nov život novu snagu ulijeva? — Oprostit će nam dakle dragi štiooci, ako im svaku našu zabavu ne budemo potanko opisali, jer bi u pomanjkanju sve novijih riječi od pohvale, primorani bili, ono što smo rekli, opetovati.« (Str. 49)

Šulek je izrazu posvećivao veliku pažnju i pomno je pratio sve što se zbiva na tom području. Pisanjem o toj temi (jeziku) kojoj se vraćao više puta, postao je zagovornikom upotrebe domaćeg narodnog jezika. Tako se, primjerice, u članku *Uvod u Branislav* kritički osvrće na stanje jezika, jetko i duhovito: »Kakav je na primjer taj naš varmedjiski službeni jezik! Zapisnici (protokoli), osim nekih, puni su gramatičkih pogrešaka; izvješća nekih varmedjiskih sudaca postale su prava anegdota; a mnogi od naših varmedjiskih govornika drže za suvišnu i nepotrebnu stvar govoriti čistim jezikom bez pogrešaka.« Šulek optimistički gleda u budućnost kao i na stanje jezika, pa među ostalim, kaže: »Tako će i kod nas biti! U početku uvući će se u zapisnike i govore mnoga tuđa riječ; nu kad se gospoda naša uvježbaju, i malo veću pomnju na gramatiku narodnog jezika ulože, iščezavat će ovi tuđi elementi, te ćemo tamo dotjerati, dokle su izobraženi narodi dospjeli. Al' valja nam početi i posla se primiti, jer bez početka nema dočeka.«

⁴⁰ *Uvod u Branislav, ibid.*

Ukratko: Šulekov publicistički rad pozamašan je, i u njemu ima vrijednih ostvarenja što su po svojim osobinama pravi feljtoni, a Šulekov je udio značajan u razvoju hrvatskog podlistka.

II.

Nakon ilirskog preporoda, zavođenjem Bachova apsolutizma, zamire javni, politički i kulturni život u Hrvatskoj. U to doba naglo opada i književna produkcija, pa i na području feljtona nema zapaženijih ostvarenja. Međutim, već se pri kraju apsolutizma pojavljuju pisci koji će svoju punu djelatnost razviti u sedmom i osmom desetljeću 19. stoljeća, za koje je doba karakteristično vraćanje kakvih takvih ustavnih sloboda. No, književnost se toga doba izravno nadovezuje na ilirske tradicije, kada su je smatrali sredstvom za postizanje određenih nacionalnih ciljeva. S naglašenom tendencioznošću, usmjerenom na podizanje rodoljubne svijesti, ta je književnost imala sve više tema i motiva iz stvarnog života. Zahvaljujući pojedinim stvarateljima koji su tražili i obrađivali aktualne teme svoga doba i tadašnjeg društva razvija se feljton, a u književnosti se osjećao napredak u odnosu na tradiciju.

U potrazi za aktualnim problemima i uz pojačano zanimanje za društvena pitanja utirao se put realizmu, pa je i hrvatski podlistak u tom razdoblju koraknuo dalje od onoga dana kada su ga u našu književnost uveli Vukotinović, Nemčić, Mlinarić, Zorac i Šulek. Ova se publicističko-literarna vrsta od tih početaka pa do osamdesetih godina 19. stoljeća dalje razvijala i postizala izvjesne domete. Njegovali su ga i razvijali: **Janko Jurković, Vilim Korajac, Rikard Jorgovanić, Ante Starčević, Fran Folnegović**, te najistaknutiji među njima — **August Senoa**. U djelima **Janka Jurkovića** prisutno je uvjerenje da književnik ne smije i ne može biti slijep pred novim društvenim pojavama i etičkim shvaćanjima svoga doba te da mora o njima govoriti imajući na umu ne prolazne, trenutne efekte — nego vrijednosti koje će ostati za budućnost. Tim je shvaćanjem prožeto sveukupno stvaralaštvo J. Jurkovića, koji je i pisac feljtona i za koga je karakterističan aktivan odnos prema suvremenim društvenim zbivanjima.

Počecima hrvatskoga književnog feljtona možemo smatrati Jurkovićeve malo poznate *Tuskulanijade*, a takav način pisanja prisutan je i u njegovim *Mikroskopičnim crticama putopisnim od Zagreba do Novog Sada* (1861). Autor tu posve subjektivno

iznosi svoje misli i asocijacije, a putovanje mu je više zgodna prilika do pripovijeda o svemu i svačemu negoli da ga točno ocrtava. U spomenutim *Tuskulanijadama*⁴¹ Jurković već na samom početku opisuje zanimljive i duhovite zgode što ih je proživio za vrijeme svoje »drage slobodice — dvomjesečnog odmora« u pustoj tišini ladanjskoj pored Dunava. Tu dolazi do izražaja njegov smisao za stvarnost, što drži veoma važnim te sâm ističe: »Velika je mudrost, smatrati svijet onakovim kao što jest i ne tražiti, kao što često biva, hljeba nad pogačom.« (str. 90). Podijelivši pričanje u 8 kraćih poglavlja što sadržajem čine jednu cjelinu, Jurković je (u okvirnoj kompoziciji), izvanrednim smislom za uočavanje detalja te za duhovite i kontrastne efekte, veoma živo, u lakoj formi časkanja s čitaocem, oživio djelić svijeta i način življenja ljudi onoga doba. Nije se ustručavao uputiti kritiku svojim suvremenicima gdje je to držao potrebnim.

Veoma kićenim stilom punim patosa on će, primjerice, opisati zamišljenu ljepotu ladanjskog života, uspoređujući ga s gradskim, te hotimice birajući prozaične detalje (kako bi grad učinio smiješnim.⁴² Međutim upoznavši ladanjski život, sa svim njegovim manama, Jurković se na kraju vraća realnosti.⁴³

Upoznavši na ladanju dvoje seljana (Martina i Baru), opisujući ih groteskno i kontrastno⁴⁴, autor izražava svoje zadovoljstvo što je imao prilike upoznati se s osobitom vrsti ljudi, kakvih možda ima dosta, ali je malo komu dano prodrijeti u zabit njihova smjerna ali zanimljiva života. U živim i duhovitim dijalozima na nekoliko mjesta opisuje njihovo praznovjerje.

Iz ovih je primjera vidljivo da je Jurković bio od onih pisaca koji drže svojom dužnošću promatrati svijet i ljude oko sebe onakvima kakvi jesu.

⁴¹ *Izabrana djela Janka Jurkovića*, Zagreb, 1862, sv. I. Tuskulum (lat.) — miran svijet, udaljen stan (prema Ciceronovu imanju Tuskulanum nedaleko Rima).

⁴² »Što su u gradu četiri zida pa ma kadifom prekrivena, zlatom i slonovom kosti urešena? — lijepa tamnica, prema neizmjerne palači danju suncem rasvijetljena, a noću zvijezdama protkana svoda nebeskoga. Što su umjetni perivoji, što ih je u nekoliko lonaca nasadio građanin u trijemu i dvoru svom, prema prostranoj bašti gora i planina, rukosadu božjem, koga izobilju i divotu broja ni kraja nema?« (*Ibid.*, str. 91.)

⁴³ »Vratimo se mi u grad i u svoj prijašnji život i manimo se onoga, što je Bog drugima ostavio, uvjerivši se i opet, da savršena dobra pod nebom nema: Nihil est ab omni parte beatum!!!« (*Ibid.*, str. 122.)

⁴⁴ »Što je Martin čovjek dobar i smiješan, to mu je Bara izgledom i čudi strašna. Ja sam uvijek zazirao od žena, što ih naši zovu mužkarama; a ovakve još ne vidjeh u svom vijeku.« (*Ibid.*, str. 96.)

Upoznavši izbliza ladanjski život, dosađujući se u ispraznim razgovorima gostiju (osobito žena),⁴⁵ koje prikazuje karikirano, autor se vraća u grad držeći ga uzrokom crnih briga, od kojih građanin ne može pobjeći.⁴⁶

Po svom sadržaju ističe se šesta »tuskulanijada«, koja je i po ostalim osobinama jedna od uspjeljih i karakteristična je za Jurkovićev način pisanja. Na početku ove »tuskulanijade« autor stvara atmosferu opisujući šetnju do Dunava, s knjigom pod rukom. Namjera mu je da u miru i tišini provede vrijeme u čitanju. No sunce je pripeklo i postalo neugodno, pa se uputio natrag u sobu. Ugleda u daljini čovjeka; zastane da promotri, i prvo što ugleda — to su naočale.

Spomenuvši tako jednu, naoko nevažnu sitnicu, autoru to postaje povod za ćaskanje o tom predmetu, kako bi se na taj način što više približio glavnom motivu (ili liku) koji želi prikazati (pristupajući mu najčešće kritički).

Autor pita: »Čemu ih dakle nosi onaj za koga nisu?« i odgovara: »Evo čemu! Ima svakojakih licemjeraca na svijetu: lažnih pobožnjaka, obijeljenih grobova, što no vratove iskrivljuju, očima prevrću i neprestance uzdišu; ima i varaklesane ljepote, bjelilom prikrivene rugote pod salonskim odijelom sklonjene prostote; ali imade i lažiuchenosti, a njoj su cimer ponajviše *naočari*. No gdje visi grana smrekova, ili svežanj strugotina, ili vijenac šimširov, tud možeš unići i povikneš li: Mehandjio! iznesi mi vina! donijet će ti ga; a pokušaš li u pretvorice pobožnjaka i učenjaka: nitko ti se neima odazvati: prazno im je srce i glava.« Da skрати takav uvod, pisac i sâm kaže: »Da mi odlahne, reći ću sve u jedno. Taj gost, o kom govorim, bijaše po z a n a t u jezikoslovac.« (Sve istakao J. J.; str. 108/9).

Jurković otvoreno, emocionalno i subjektivno kaže da »mrzi tu čeljad«. Pri susretu, u živim dijalozima, on metaforama, jetkošću, karikiranjem, želi taj lik pod svaku cijenu učiniti smiješnim. Primjerice u odlomku: »Videć, da se neima kuda, podjem da ga sretnem. Načme me dakle s glave ovako: 'Na moju veliku radost doznao sam, da ste se odmora radi za vrijeme *nastanio* u ovom lijepom vinogradu i dođoh da vas

⁴⁵ »Vrabci kad padnu na proso, ili čvorci na dud: izprva su tihi, dok se ne nazoblju; a onda nastane cvrka, koja se sa ženskim razgovorima slaže i u tome, što govore sve najedanput.« (*Ibid.*, str. 115.)

⁴⁶ »Odlučim napokon: 'Ja sam sit te poezije i toga mira ladanjskoga. Da si nismo kvarili onih čarobnih slika o njem! I nadalje ćemo se njim naslađivati ... Uzalud se utiče građanin bezazlenoj naravi, kada ga ona ne priznaje za svoga. Da mu se je, izašav iz grada, napiti kakove zaboravke, pa da o svem što je bilo, ništa ne zna. Ali ovako, kako jest, pratit će ga i tamo vjerna crna briga i svi drugi mučitelj i građanskog života kojim se ne utiče?« (*Ibid.*)

obiđem! 'A ja', rekoh, 'na svoju veliku žalost doznajem, da za čovjeka pravoga odmora i potpuna mira neima do groba. Da je to Bog htio, ne bi bio stvorio komarca, muhu i krpelji!' On neznajući da ja mutate nomine o njem govorim [...]« Da bi se otarasio nemilog gosta domaćin spomene kako ima posla, i rado bi još nešto pisati do podne. Ali gost s »potpunom filologičkom ravnodušnošću ili bezobraznošću« nije se dao smesti. Ostao je i ponudio da će domaćinu diktirati kod prepisivanja. Tu počinje kulminacija u karikiranju. Pročitavši riječ »danah«, jezikoslovac se zgrozi i započe jadikovati: »Što po Bogu vi još pišete h u roditeljnomo višebroja? Nemoj molim vas; meni je muka to gledati. Taj h je prava nesreća za naš jezik; i ja vam velju, da dok njega ne nestane, neće biti napretka u knjizi narodnoj. One rogate djavole nekako istrijebismo; ali taj se neda pa neda.« (Istakao J. J.; str. 109/10/11.)

Jurković je na kraju, smiješnim poredbama, s mnoštvom personifikacija, duhovito ali britko i slikovito, predočio probleme, pitanja i polemike oko pravopisanja, traženje i lutanje na području jezika: »Tako i meni nebudući već ozbiljna razgovora s čovjekom drenove glave, izvrnem sve na lakrdiju i našalim se njim ovako: 'Znate vi što gospodine moj? Budite vi našim Lukijanom i sastavite porotu, po kojoj da se presudi, tko ima pravo, tko li krivo. Samoglasnici neka budu sudijama, kao i tamo; njihova su prava neoboriva. Tud će se možda dopodštapati operčinjeni *ch*, *cs*, *sh* i *x*, da se parbe s kukmatom derištadi *ć*, *č*, *š* i *ž*; skočiti će odskora kucnuti kosorogi *è*, da brani svoje mjesto; napokon će se boriti za svoje staro pravo i *h*. Starinam će prihvatiti starovolje, da vojuju za svoj lijepi i toli ograničeni *ch*, *cs*, *sh* i *x*; ali će slabo uspjeti: jer je teško šušatu s rogatim se bosti. A doći će jamačno i novi razkolnici od daleka mora sa svojim kratkim genitivom proti sipotljivu h-u, za koga jedinoga, u ime čovječnosti i civilizacije molim *salvum conductum*; i tud ćemo stoprv vidjeti da li će *k u s a t i* što opraviti proti *r e p a t i m*.« (Istakao J. J.; str. 112/13.) Nakon takve domaćinove primjedbe nije bilo čudno što se »pravopisac razjedio« i otišao. Domaćin ga pozdravi: »S Bogom! dobar apetit«, ali je i ova posljednja riječ jezikoslovca razljutila pa odvrati: »'Nije apetit, nego *prohtijevanje*', (odvikne mi on u svojstvu *p u r i s t e*, a psi ga iz dvora izprate).« (Str. 113.)

Jurković, sve do kraja ovoga teksta, dijalogizima, živim pričanjem, humorom i satirou, zadržava čitateljevu pažnju, dokazujući da, kad su u pitanju teme iz stvarnog života, postaje pravim majstorom pričanja, a to je osobina uspješnog pisca feljtona.

Vilim Korajac također je jedan od uspješnijih pisaca feljtona. U proznim tekstovima ovoga autora dolazi do izražaja

slobodno i živo pripovijedanje. U duhu lagane, zabavne i digresivne feljtonističke proze, Korajac rado časka s čitaocem, a svoj stav prema stvarnosti iznosi u formi smiješno-ironičnih opaski. Po svojoj prirodi, po svojoj čudi, Korajac je izraziti »causeur«. On je to i u *Auvergnanskim senatorima* i *Sijacima*, u beletriziranom feljtonu *Lov na sjedečke*,⁴⁷ te u nizu feljtona pod nazivom *Razgovor medju četiri zida*.⁴⁸ Možemo se složiti s Barčevom i Dukatovom ocjenom da je Korajac pravi feljtonist.⁴⁹

Korajčevi feljtoni u *Razgovorima medju četiri zida* političkog su sadržaja, pisani u dijaloškoj formi i polemičkom tonu. Glavni govornik je sâm pisac (u liku Paje Zorkovića), a uz njega je sapunar Grga. Druge su osobe zastupnici pojedinih stranaka, ili političkih struja: graničarski oficir Vojnović, činovnik Županović, šljivarski povjerenik Domobranović (nazvan prema novinama »Domobran«), Svjetlovski i dr. U feljtonima (označenim po brojevima), primjerice (u broju 126 i 153), obara se na glasilo »Svijet« (suprotnoga političkog usmjerenja od »Pozora«). Piscu ime Svjetlovski »prema »Svijet«) služi za igru riječima, kod govora autora omiljenu i veoma čestu.

Korajac nastoji duhovito definirati pojave i promjene. Tako primjerice u spomenutom feljtonu *Svijet*, kad kaže: »Svijet je pijani seljak koji, kad mu s jedne strane pomogneš na konja, s druge strane opet dolje padne.« U drugom tekstu (pod brojem 25) piše: »Birokrat je suvišan stvor božji, imajući čovječju sliku, volovsku glavu, magareća uha i privilegijum zvati se samostalno-narodni domoljub.« Zanimljiv je feljton u broju 36, u kojemu Paja (tj. autor) pripovijeda da je napisao »slovnicu birokracije«, pa čita iz nje nekoliko ulomaka svom prijatelju sapunaru Grgi. Uspjela se šala tu zasniva na igri riječima: »U drugim slovnicaama dijele se slova na samoglasnike i suglasnike. — No, u birokraciji nema ni jednoga samoglasnika, jer samoglasnik, tj. sam po sebi zvučeći, i birokrat, to je kao Bog i šeširdžija. No suglasnika ima u birokracije kao pljeve, tj. koliko birokratskih glava, toliko suglasnika.«

⁴⁷ »Dragoljub«, 1867, od br. 41 do 46.

⁴⁸ »Pozor«, u br.: 13 od 27. XI. 1865, 25 od 13. XII. 1865, 36 od 28. XII. 1865, 41 od 4. I. 1866, 126 od 17. IV. 1866, 139 od 2. V. 1866, 153 od 19. V. 1866. U tim se feljtonima autor potpisivao pseudonimom iljuška.

⁴⁹ Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, u knj. br. II: *Književnost pedesetih i šezdesetih godina*, Zagreb, 1960, str. 182; Vladoje Dukat, *O našijem humoristima*, Rad JAZU, knj. 197, Zagreb, 1913, str. 232.

Poseban oblik ima feljton broj 41, pod naslovom: *Čestitka birokraciji k novoj godini 1866. od Paje brijača i Grge sapunara*. U obliku parodije na Mažuranićev ep *Smrt Smail-age Čengića* Korajac je oštro napao tadašnju samostalnu stranku u kojoj se okupila, u prvom redu, činovnička inteligencija (Mažuranić, Veber, Vončina), a koju su žestoko napadali »obzoraši«.

Spomenuti su feljtoni bili vrlo omiljeni u čitatelja. To se može razabrati iz *Poslanice -iljuški*⁵⁰ (koju mu šalje tobožnji »-valjuška«). Na oštrinu Korajčeva tona u istom broju reagira i uredništvo, koje mu poručuje da svoga Paju malo izglati jer da je suviše »rutava jezika«. Pa, iako su ti Korajčevi sastavci teže razumljivi današnjoj čitalačkoj publici, koja ne poznaje u detalje ondašnje političke prilike i trzavice, ipak se i danas čitaju sa zanimanjem. U nastojanju da postigne što više humorističkih efekata autor ponekad karikira,⁵¹ što umanjuje vrijednost tih zapisa, ali ne može se uopćeno tvrditi da su mu duhovitosti plitke,⁵² osobito ako se uzme u obzir vrijeme u kojemu je ovaj autor živio te njegovo pionirsko utiranje putova satiri u hrvatskom feljtonu.

Antun Barac, pišući o Korajcu, sâm se na kraju složio: »Ovi Korajčevi prvenci idu među našu bolju žurnalistiku šezdesetih godina, i budući da se ovako inače rijetko pisalo, oni imaju historijsko značenje.«⁵³

U beletriziranom feljtonu *Lov na sjedečke* Korajac se poslužio fikcijom. U početku objašnjuje kako mu je u ruke dospio rukopis životopisa (g. Tikvanovića). No, taj mu je životopis samo okvir za pričanje, a opisi, prikazi, nizanje mnoštva epizoda što se odnose na tadašnje društvene, političke, a osobito kulturne prilike u stvari su jezgra ovoga djela.⁵⁴

U tom nizu feljtona Korajac se izruguje prosječnom tipu hrvatskog literate kakav se »šepirio« po tadašnjim časopisima — »Naše gore list«, »Slavonac«, »Danica«. Feljtonskim načinom pisanja, satirički i humoristički, Korajac prikazuje apsurdnosti i gluposti što se uvlače u književnost, osobito pjesništvo. Korajac je ukazao na brojne plagijate u tadašnjim

⁵⁰ Tiskane u »Pozoru« br. 139 od 2. V. 1866.

⁵¹ Miroslav Šicel, *Pregled novije hrvatske književnosti*, Zagreb, 1979, str. 44.

⁵² Navedeno u *Povijesti hrvatske književnosti*, knj. 4, Zagreb 1975, str. 181.

⁵³ Antun Barac, *ibid.*, str. 182.

⁵⁴ U ovom su radu citirani odlomci iz knjige: Vilim Korajac, *Humoristička djela*, Zagreb, 1918. — Korajac u *Lovu na sjedečke* na kraju sâm kaže: »Taj je spis dakako životopis; ali vjerujte i — lov na sjedečke. Dapače, ovo je prava jezgra, a životopis samo ljuska.« (Istakao V. K.) *ibid.*, str. 80.

hrvatskim književnim časopisima i listovima, i jedan je od prvih u nas koji je na to ukazao. Veoma je karakterističan (za tadašnju hrvatsku književnost) jedan Korajčev citat (iz VI. feljtona): »'U ovom stoljeću imade jedva dva ili tri velika pjesnika. Pjesnika drugoga reda najviše tuce. Naprotiv pako pet, ili šest stotina po zanatu, a četrdeset tisuća diletanata.' (odlomak iz knjižice A. Regearda, 'Pauvre France').« Korajac to komentira ovako: »Tu ima puno istine i glede naših pjesnika. Što se mene tiče ja dijelim pjesnike u četiri reda: 1. u velike pjesnike, 2. u dobre pjesnike, 3. u pjesnike preko mjere slobodnjake i 4. u pjesnike grešnike. Prvim i drugim čast i poštenje, s njimi ne imam posla; nego s trećim i četvrtim voljan sam razgovarati se, i to s pjesnicima trećega reda prijateljski i blagim načinom, a s grešnicima četvrtog reda oštro i ozbiljno.«

Korajac kritizira i preveliku pjesničku slobodu, osobito u skraćivanju riječi zbog potrebe stiha. Oborio se na pjesnike što su surađivali u »Slavoncu«. (Korajčev je Tikvanović kao Jurkovićev Pavao Čuturić.) Korajac podvrgava kritici književno krijumčarenje, citirajući stihove originala i »prijepisa« te navodi gotovo školski primjer literarne krađe.⁵⁵ On također duhovito, s puno komičnih efekata i paradoksa, podvrgava kritici odgoj »pjesnika« u roditeljskoj kući, zatim obrazovanje i odgoj u školi, nastavne predmete i profesore u gimnaziji, a sve to da bi što više smiješnim učinio taj lik, ali i da bi se narugao negativnostima, kojima je podosta obilovalo njegovo doba. To je predočio ponekad dobrodušnim smijehom, jetkom satikom — ili indirektno, putem neke slučajne digresije, parodirane narodne izreke, ili jednostavnim duhovitim komentarom. Njegove su aluzije na tadašnje političke prilike jetke i podrugljive.⁵⁶

⁵⁵ »Slavončev« pjesnik piše: »Dan za danom redom gine; / Tako će nam i svi proć; / Te posljednji kada mine, / Smrt će kazat: lahku tako /« (»Slavonac« br. 11, 20. IV. 1865). P. Preradović: »Dan za danom tako gine, / Motajuć nam život proć, / I posljednje dok ne mine, / I smrt reče: laku noć.« (»Laku noć«) — U vezi s tim Korajac dalje kaže: »Neka se prispodobе ove dvije pjesme, nek se motre sroci pa neka se onda sudi nije li to kukavno na književnom polju krijumčarenje? ili, možda g. pisac, hoću da kažem prepisatelj, misli, da mu je slobodno Preradovića prepisivati.« (*Ibid.*, sve na str. 71.)

⁵⁶ »Domalo dodjoše još iz bližnjega varoša dva liječnika; nu i ova su dvojica, na veliku moju nesreću, kao i današnji u tužnoj Austriji ministri mislili, da treba liječiti zdravo, a ne bolesno udo ... Svi su skupa liječili, umjesto bolesne, zdravu nogu. Takovim je načinom naravski obolila moja zdrava noga, a bolesna nije ozdravila! Upravo kao i u Austriji ... Jednoga dana kad su me roditelji slučajno sama u sobi ostavili, padnu mi u postelji savjeti moga oca kako valja crpiti velike koristi od hodanja, gibanja i kretanja, te želeći okusiti od tih slasti koju, dopuzam do kraja postelje, pun zna-

Lov na sjedečke raniji su teoretičari ocjenjivali različito, ali su zamjerali upravo ono što je bilo feljtonsko u tom djelu, jer im je to narušavalo svrstavanje u neke čiste književne vrste. Tako Dukat *Lov na sjedečke* naziva okvirnom pripovijetkom, i sâm sumnja da bi se »ta zbrka koječega i svačega mogla nazvati pripovijetkom«. ⁵⁷

Možemo se složiti s njim da ti umeci, »ekskurzi« nemaju nikakve veze s osnovnom niti »pripovijetke« (životopisom Tikvanovića), (o čemu je već bilo riječi na prethodnim stranicama ovoga rada). Sâm Dukat također na jednom mjestu kaže da nije piscu »Pozorovih« feljtona bilo do toga da napiše beletrističko djelo, »već mu okosnica služi samo da turi u svijet u prvom slučaju političku satiru, u drugom literarnu kritiku«. ⁵⁸

Barac također zamjera Korajcu na lošoj kompoziciji ističući kako želi nagrnuti jedan do drugoga što više komičnih efekata, što više paradoksa, bez obzira da li će to kompoziciji škoditi ili ne. Njegove su epizode, kaže dalje, sve »nabujale«, »on upravo i nema kompozicije, već daje da ga mušice i momenti odvlače od jezgre stvari na sasvim drugačije područje«. ⁵⁹ Ne bismo se također mogli složiti s Barcem da je Korajčev dar bio ograničen, i to stoga što Korajac ne bi znao organski povezati sav svoj materijal opažanja. A upravo ono što zamjera Barac dalje Korajcu, čini Korajca osebjunim, a njegove »pripovijetke« feljtonima (»gdje katkad sve vrcu od duhovitosti — koja još i danas djeluje — ali koja bi se mogla i prekinuti i nastaviti i ispuštati gdje god u sredini« ⁶⁰). Što se tiče nehomogenosti Korajčević pripovijedaka, rascjepkanosti i fragmentarnosti — ukratko slabe kompozicije (prema Barčevim zamjerkama), i to je tek djelomično točno, jer je karakteristika čitavog evropskog sternijanstva (struji kojoj su u nas pripadali Nemčić, Jurković, Korajac) upravo svjesno inzistiranje na dekompoziciji, koja je prvi nagovještaj mnogolikosti stilova, tj. uspostavljanja ravnoteže između ozbiljnog i trivijalnog, patetičnog i sentimentalnog, uz-

ličnosti eda li su mi noge već ozdravile, te skočim i — dobro je! poviknem, pa s božjom pomoćju s visoke postelje — kao Austrija s diplomatske visine — frcnem o zemlju i od to doba šepav sam — kao i dualna austrijska carevina — na obadvije noge! Eto ti koristi od prekorednog frcanja, gibanja i kretanja.« (*Ibid.*, str. 39.)

⁵⁷ Vladoje Dukat; *ibid.*, str. 237, 238.

⁵⁸ Vladoje Dukat; *ibid.*, str. 239.

⁵⁹ Barac također kaže da je po tim karakteristikama Korajac pisac pedesetih i šezdesetih godina, jer pisci sedamdesetih godina (Šenoa, Tomić itd.) već vještije i solidnije komponiraju svoje stvari, te da ukoliko i u Šenoa imade katkad takvih pojava, to je samo u feljtonima iz šezdesetih godina. (*Ibid.*, str. 138.)

⁶⁰ Antun Barac; *ibid.*, str. 139.

višenog i svakodnevnog. Ocjenjujući, ukratko, Korajčev doprinos u razvoju hrvatskog feljtona, možemo reći da je bio značajan.

U krug pisaca koji su dali neosporan doprinos u razvoju hrvatske feljtonistike treba ubrojiti i **Rikarda Jorgovanića**, koji je, uz Šenou, bio najproduktivniji feljtonist sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća. Od svibnja 1877. Jorgovanić se redovito javlja svojim priložima u »Obzoru«, postaje članom uredništva te preuzima uređivanje rubrike podlistka i kazališnih kritika sve do kolovoza 1880 (kada, nakon teške bolesti, umire).

Iz Jorgovanovićeovih feljtona današnji čitalac može upoznati tadašnji sveukupni društveni i politički život u Hrvatskoj. Glavne su teme njegovih feljtona: isticanje i slikanje društvenih prilika u Hrvatskoj, ali i opis ladanjskog života, raznih krajeva, prirode. Duhovito ocrtava pojedine ljude i događaje, kritizira pojedine propuste, nemar, primitivnost, snobizam, političke protivnike, glumce, građane; bilježi svaku veću promjenu u životu grada, njegove neobičnosti. No, koji put su Jorgovanićeovi feljtoni dokona ćaskanja, ali ne sasvim banalna. Zanimaju ga jednako sve strane društvenog života. Napada »zlatnu mladež« zbog njezina nedoličnog ponašanja, te slijepog povoda i oponašanja svega inozemnog. Na drugom mjestu opisuje slavlje zbog turskog poraza, veliča Ruse, ruga se Mađarima, ali »progundča« koju na račun ruske vlade. Šetajući zagrebačkim ulicama i zagrebačkom okolicom skuplja dojmove, oblikuje ih u zapise što se odlikuju vjernim dojmovima, zapažanjima, zgusnutim oblikovanjem. Jorgovanić pušta maha i svojim rodoljubnim osjećajima; prigovara jezičnom izrazu u novinarstvu, kritizira kazališne komade, glumce, njihov način života i »igranja«.

U *Ukupnim djelima Rikarda Jorgovanića* što ih je uredio Julije Benešić⁶¹ objavljeno je oko stotinjak feljtona R. Jorgovanića. Iako su objavljeni pod tim skupnim imenom, valjalo bi ih dijeliti na kazališne, ili književne kritike, te na prave feljtone s raznolikim temama. Književnih je kritika vrlo malo; brojnije su kazališne kritike napisane u povodu novih izvedaba, ili izmjena u glumačkom kolektivu. Te su kazališne kritike, kompozicijski, pretežno veoma slabe. Naime, Jorgovanić u njima uglavnom opširno prepričava sadržaj komada, tek na kraju kaže poneku riječ o glumi i opću ocjenu izvedbe. Primjerice, kazališna kritika pod naslovom *Daniševi* u stvari je prepričan sadržaj igrokaza autora (Petra

⁶¹ Rikard Jorgovanić, *Feljtoni / Ukupna djela Rikarda Jorgovanića*, Zagreb, 1943, sv. 1; izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda; uredio Julije Benešić. — Navodi prema ovom izdanju.

Nevskog) i to na šest stranica! Ili, kazališnom je kritikom trebao biti i tekst pod naslovom *Diplomatska poslanstva*, a u stvari je prepričan sadržaj komedije Ivana Vončine (čak na osam stranica!). Tek je na kraju, u nekoliko rečenica, data opća ocjena izvedbe, i to pohvalna.

Vrijednost je ovih kazališnih kritika upravo u tim ocjenama, doduše šturim i usputnim, ali bitnim. Jorgovanić je u njima znao biti oštar i otvoren kao, primjerice u *Predstavi pučke glume »Udmanić«*, gdje nakon prepričanog sadržaja »dramatiziranog života razbojnika« na kraju kaže: »U cjelini komad nam se ogadio do dna duše« (str. 66). Ili npr. tekst pod naslovom *Ivanjski dvor* (o igrokazu Mosenthala »*Muževi! Muževi!*«); nakon detaljno ispričanog sadržaja i nekoliko rečenica o glumi, primjećuje: »*Muževi*« nemaju ni radnje ni zdrave karakteristike, oni su karikature kao one u bečkim 'Floh und Bombe', pa se obćinstvu kadikad i takova šta sviđja. Što je bilo više ludorija, više se obćinstvo smijalo.« (str. 92.)

U književnim kritikama Jorgovanić ima sposobnost da u kratkim potezima da najvažnije značajke i pisca i djela, da zapazi bit, ali nikada ne zaboravlja svoju ulogu novinskog izvjestitelja. Od književnih osvrta valja istaknuti *Pevanije*, gdje Jorgovanić hvali Zmajevu rodoljublje, jednostavnost izraza, Zmajevu prevodilačke zasluge. U prikazu Šenoina *Prosjaka Luke* autor je dao najvažnije značajke pisca i djela.

Jorgovanićevi »pravi« feljtoni pokazuju koliko je bilo široko njegovo područje zanimanja, te je on autor koji je posjedovao izniman smisao za feljtonski način kazivanja i sklonost zapažanju svega što je bilo aktualno i suvremeno. Te njegove osobine dolaze do izražaja u oblikovanju književne građe s tematikom iz suvremenog, svakodnevnog života. Međutim, te se njegove osobine tu pretvaraju u manu. »Feljton, naime, kolikogod je 'realističan' po građi i tematici, po svojoj strukturi ne odgovara strukturi pripovijetke, i zato njihova kombinacija dovodi do divergentnosti strukture pripovijedne cjeline.«⁶²

Jorgovanić umije neki događaj, doživljaj, društvenu činjenicu, ispričati zanimljivo i jednostavno, često anegdotski, uz nizanje detalja. Mnogi su njegovi feljtoni i danas zanimljivi i suvremeni, iako u dobrom broju tih napisa (jer su pisani na brzinu), ima i loših jezičnih konstrukcija, izraza, mnoštva germanizama i krivo upotrijebljenih riječi. No, bez obzira na jezične i stilske nedostatke, (i ako izuzmemo njegove najslabije sastavke), ostaje velik broj vrijednih Jorgovanićevih felj-

⁶² Miroslav Šicel, *Pripovijetke Rikarda Jorgovanića*, »Croatica«, sv. 1, 1970, str. 124.

tona. On je bio autor koji je pisao lako i živo, koji je polemizirao oštro i duhovito i bio pun invencije. Te njegove osobine osobito dolaze do izražaja u *Dobročudnim razgovorima* — nizu feljtona objavljenih u osam nastavaka, gdje se osvrće na kazališnu publiku (i njihov prezir prema domaćim umjetnicima).⁶³ Njegova ironija i polemičan ton dovedeni su kadšto do krajnosti, osobito kada govori o književnim prilikama.

Jorgovanić se oštro okomio na A. Kovačića i njegovu produkciju *Baruničinu ljubav*, te list »Primorac«⁶⁴ (str. 134—137). U tim Jorgovanićevim feljtonima stalno se izmjenjuju ozbiljnost i šala, ruganje i prigovaranje, lirske pisane reci i fina ironija, slikovitost i pouka. Primjerice, u *Dobročudnim razgovorima* pod brojem IV, autor časka s čitaocem, ali iza šala i ironije izbija na površinu surova stvarnost (kao u odlomku: »Djevica Evropa — čitateljima je valjda znano da Evropa ima lik djevice, iz čega se vidi da priroda znade biti ironička — djevica Evropa zaogrnuje se u crnu koprenu jer joj srce kuca s toliko užasi, što ga je vidjela u ovom ratu.« (Str. 134.)

U *Dobročudnom razgovoru* broj VI. Jorgovanić časka o proljeću i lijepim mladim gospođicama sa zanosom mlada, temperamentna čovjeka, da bi potom nanizao ozbiljne i opravdane kritike. Tako, nizajući slike proljeća, a spomenuvši kazalište, kaže da se ono raspupalo, tj. »latice su mu se razletjele na sve strane«, misleći na glumce koji su se razletjeli, razbježali u strane gradove; kritici podvrgava uređenje Jelačićeva trga, na koji su stavljene »mesarske klupe«. Govoreći o političkoj situaciji, oštar je i sarkastičan: »[...] Jedina stvar koja neće pravo da se raspupa je nesporazum između Rusa i Engleza.« (Str. 145.) U ovom *Dobročudnom razgovoru*, koji ima okvirnu kompoziciju, autor na kraju ponovno časka o ljepoti proljeća, gdje dolazi do izražaja njegov smisao za lirske iskaze.

Feljton *Čudan starac*⁶⁵ pisan je također feljtonski, no tendenciozno i s prizvukom prijekora, zato što hrvatsko građanstvo, zagrebačko, govori uglavnom njemačkim jezikom. Na jednom mjestu autor ironično primjećuje: »Čim budete s kojom gospođicom, ili gospođjom, koja vam rekne da ne zna hrvatski, vi je namah sažaljevajte, što ima tako malo talenta, da ne može jedan jezik naučiti.«

⁶³ »Na svoju žalost moramo priznati, da naš Zagreb živi od samih fraza; uzмите mu frazu, a oni će zamuknuti poput ribe.« (*Ibid.*, str. 127.) — Ovaj je feljton prvi put objavljen u »Obzoru« br. 72 od 28. III. 1878.

⁶⁴ »Obzor«, br. 86 od 13. IV. 1878.

⁶⁵ »Obzor«, br. 220 od 25. IX. 1878.

U feljtonu *Turci idu*⁶⁶ Jorgovanić je ostvario uspješlu atmosferu, opisujući vrevu prilikom dolaska grupe zarobljenih Turaka na kolodvor. U pričanje je uvrstio zanimljivu anegdotu o Turčinu što je oko sebe na krabuljnom plesu sakupio nekoliko robova, ali je na kraju bio nasamaren. To je Jorgovaniću poslužilo kao povod za opis zarobljenih Turaka i reagiranja prisutnih građana, uz upotrebu njihova dijaloga na kajkavskom. Međutim, nakon ovako zanimljivog i živog početka, završetak feljtona je pravo razočaranje. Kao da je piscu ponestalo daha (ili vremena?!) da ga na jednako uspješan način privede kraju. Naime, završetak je mlak, bez prave poante: mlad Turčin se raspituje za jednu zagrebačku krasoticu, ali kad je čuo da ga ona ne bi htjela »pogleda još jednom krasoticu, a onda sjedne žalostan opet na tratinu«.

U feljtonu *Dva sata u praznini*,⁶⁷ Jorgovanić kritizira slab posjet kazalištu, a to je prikazao metaforički, u dijalogu sjedala. Način života u tadašnjem Zagrebu opisan je u feljtonu *Oko Zrinjskog trga*.⁶⁸ Sliku tadašnjeg Zagreba prikazao je Jorgovanić u feljtonu *Iz dnevnika zagrebačkog hipohondra*,⁶⁹ gdje ironično i sarkastično opisuje ljudsku narav, nezadovoljnu svim i svačim, primjenjujući to na svoje sugrađane. Nezadovoljan je nekim važnim zahvatima u gradnji grada »gdje se palače grade na vrat na nos«, a galerije »polako, polako, no u dvadeset i petom vijeku poslije Isukrsta bit će valjda gotove«. Pri tome zaključuje da smo nevaljali, demoralizirani [...] narod. (Str. 165.)

Ironičan je feljton *Korak naprijed*,⁷⁰ gdje Jorgovanić govori o gradskim ustanovama, osvrnuvši se prethodno na otvorenje vodovoda.

August Šenoa je, pišući o R. Jorgovaniću,⁷¹ uočio osebnosti što su krasile ovog pisca, a došle su do izražaja u njegovoj feljtonistici. Šenoa, među ostalim, kaže da se Jorgovaniću mora priznati njegov talent koji se odlikuje »plastičnošću, životom i originalnim shvaćanjem, a njegovo pero teklo je glatko i zanimljivo. Jorgovanić bijaše osobito žive fantazije, pun zamisli, nikad nije klonuo, živa ga je duša nukala, da ispriča sve što u njoj ima i uvjeren o svojoj snazi, obilazeć oštrim okom oko sebe, nije mogao prestati, stvarao je neprestance, a to je upravo biljeg pravoga književnog zvanja.«

Na žalost, te Jorgovanićeve osobine nisu mogle doći do izražaja ni u dobrom broju feljtona jer je, kao što je rečeno, vrlo često pisao na brzinu utrkujući se s vremenom. Prava

⁶⁶ »Obzor«, br. 121 od 22. VIII. 1878.

⁶⁷ »Obzor«, br. 270 od 23. XI. 1878.

⁶⁸ »Obzor«, br. 171 od 27. VII. 1878.

⁶⁹ »Obzor«, br. 121 od 25. V. 1878.

je šteta što je ovaj talentirani autor izgubio utrku sa životom. Tako je hrvatska književnost prerano izgubila još jednog stvaraoca čiji se talent tek počeo razvijati.

Moglo bi se pisati podosta o slabim pa čak i veoma slabim Jorgovanovićevim feljtonima, kao što su primjerice *Proljeće*,⁷² koji je u biti romantičarski opis pejzaža da bi se tek na kraju vrlo kratko naslutilo nešto od feljtona. Ili, zapis *Na sklizalištu*, *Tri jastuka*, *Jesenski zvuci* i sl. No, bez obzira na ta i slična slaba i slabija njegova ostvarenja na području feljtonistike, a uzevši u obzir dobre feljtone kojih također ima podosta, moglo bi se reći da Jorgovanić ima značajno mjesto u razvoju hrvatskog feljtona, odnosno trebao bi ga imati. Naime, kritičari su podijeljeni što se tiče uspješnosti tih Jorgovanićevih ostvarenja.

Barac piše: »[...] pokazuje duha, ali nema ni izdaleka Šenoine pronicavosti, dubine i znanja, stil mu je više površan nego lagan; a duhovitost često tražena dok kod Šenoa ona upravo vrca.«⁷³ S druge strane Miljenko Majetić⁷⁴ (a slično se, prethodno, »izjasnio« i Stanko Gašparović),⁷⁵ misli drugačije napisavši da »zaista Šenoini feljtoni imaju pronicavosti, dubine, znanja, duhovitosti, srca — ali, kad izuzmemo najslabije Jorgovanićeve radove, ostaje velik broj feljtona u kojima je duhovitost spontana i svježja, lirski dijelovi neposredni, zapažanja točna, problemi uočeni s najvažnije strane [...]«. Majetić također dobro uočava neke od Jorgovanićevih zasluga (što se često zaboravlja i zanemaruje), a to su, da je stvorio hrvatske čitaoce, »tjerao iz njihovih glava tuđinsku misao«, pridobio za sebe, osvojio, kulturno uzdigao i postigao uspjeh. To je prije svega činio svojim feljtonima. Možemo se složiti s tim mišljenjem (što proizlazi i iz prethodnog izlaganja o R. Jorgovaniću), dodavši da se Jorgovanićeve zasluge u razvoju hrvatskog feljtona moraju valorizirati drugačije nego što je to učinio A. Barac.

Među hrvatske feljtoniste valja, po nekim elementima, ubrojiti i **Antu Starčevića**, koji je u svom bogatom publicističkom djelovanju napisao niz članaka gdje su došle do izražaja neke od osobina feljtona, a osobito u *Pismima Mađarolaca*.⁷⁶ Ton je tih feljtona oštar, u njima ima i bistrine zapažanja, ali i čudnih shvaćanja.

⁷⁰ »Obzor«, br. 156 od 10. VII. 1878.

⁷¹ »Vienac«, br. 44 od 30. X. 1880. i br. 48 od 27. XI. 1880.

⁷² »Obzor«, br. 103 od 4. V. 1877.

⁷³ Antun Barac, *August Šenoa*, Zagreb, 1926, str. 22.

⁷⁴ Miljenko Majetić, *Zanemareni Jorgovanić*, »Krugovi«, br. 10, 1958.

⁷⁵ Stanko Gašparović, *Feljtoni Rikarda Jorgovanića*, »Hrvatska revija«, br. 4, 1944.

⁷⁶ Ante Starčević, *Pisma Mađarolaca*, Sušak, 1879.

Naime, političar i humanist, kakav bijaše A. Starčević, sebi nije smio dozvoliti da napiše, savladan strašću, okrutne riječi o cijelom jednom narodu. Riječ je naime o pojmu »Slavenoserb«, koji Starčević naširoko objašnjava u *Pismima Madjarolaca* (U uvodnom dijelu, s naslovom *Na štioca*). Pun grdnji kada objašnjuje taj pojam, upotrebljavajući riječi poput: pasmina, soj, rasa, Starčević je višestruko pogriješio. Ta žestina, gotovo mržnja prema svemu što se, prema njegovu mišljenju, ne uklapa u koncept »pravde« koju on zastupa, naprosto odbija čitaoca, i tim je zapisima na taj način umanjena vrijednost. To nije ćaskanje s čitaocem, tu nema ni traga nastrojanju da zabavi; to su žestoki, nemilosrdni, grubi napadi. Taj ton zatamnjuje, inače, mnoštvo realističkih zapažanja.

U spomenutom feljtonu Starčević kori zbog rasipništva, upozorava na štednju;⁷⁷ sâm na jednom mjestu kaže da želi narod podučiti⁷⁸ i čitatelju pokazati istinu od neistine, lijepo i ružno, dobro i zlo, plemenito i sramotno, korisno i škodljivo, pravo i krivo; želi »narod probuditi, k svijesti privesti«. Autor zamjera sunarodnjacima što više cijene tuđe nego svoje, što radije govore njemačkim jezikom nego materinskim. U tome on vidi znakove propasti.

Alko se izuzmu ova opća mjesta iz uvoda *Pisma Madjarolaca*, pojedinačni zapisi, feljtoni pod tim nazivom, zapravo su politički pamfleti pravaša upućeni svima onima koji to nisu. Ima tu i stvaranja atmosfere (primjerice, u gostionicama, omiljenom mjestu iskazivanja političkih uvjerenja) i poneka anegdota, ima i satire, i sarkazma, ali nedovoljno je drugih osobina da bi to bili feljtoni u potpunom smislu te riječi. Starčević piše jezikom tečnim i pravilnim, ali ti su zapisi teško razumljivi današnjem čitaocu bez dobrog poznavanja tadašnjih političkih prilika.

Tragove feljtonskog načina izražavanja ima u Starčevićevom članku *Plać nad propadanjem seljaka*,⁷⁹ gdje autor nabraja bezbroj nedaća (»zla«) koje su snašle seljake. Nasuprot tome opisuje položaj plemstva, »novčara« i dr. Iz tog nabranja moguće je naslutiti piščev emocionalni stav i suosjećanje sa siromašnima, a osuda bogatih koji nemaju nikakva razumijevanja za probleme »seljanina«. Taj stav,

⁷⁷ »Ljudi kod nas ne žive razumno, ne stežu potrebe, ne troše koliko treba, ne štede, nego koliko dobivaju, toliko, drugda i više razsiplju. Na taj način bili bi siromasi i milijonci engleski. Da bi živjeli kako treba, mi bi bili prebogati.« (*Ibid.*, str. XII.)

⁷⁸ »Sverha mi je podučiti ovaj narod da se osvijesti i da za se radi; sredstvo mi je pisanje, pomoćnik mi je ovaj isti narod.« (*Ibid.*, str. XII.)

⁷⁹ A. Starčević, *Politički spisi*, Zagreb 1971, str. 416.

iako suzdržan, jasno dolazi do izražaja u posljednjoj rečenici toga teksta: »Od grozote mi ne možemo to crtanje postavljati.« (Str. 429.)

U članku *Načelo većine*⁸⁰ autor govori o stavu Mađara, koji uvijek žele imati pravo, ne uvažavajući principe i mišljenja drugih naroda unutar austrijske monarhije.

Komentirajući taj stav, pisac iznosi svoje mišljenje o obrazovanju većine. Među ostalim kaže kako svaka stranka brani svoje stavove, a ruši protivnikove nazore i stajališta, no jedni i drugi vjeruju da posjeduju razum i znanje. Kako tome doći na kraj? Autor odgovara da oni moraju prigrliti načelo većine kako ne bi došlo do samovolje, a da to načelo ne bude škodljivo, treba nastojati da ta većina bude prosvjetljena i oplemenjena. Da bi bolje objasnio stav Mađara, autor se poslužio i anegdotom.⁸¹

Ukratko, među brojnim Starčevićim političkim člancima, ima mnoštvo feljtonskih elemenata, i to je autor koji ima svoje mjesto u razvoju hrvatskog feljtona.

Među zapaženijim feljtonistima toga doba bio je i **Fran Folnegović** i to osobito djelom *Zanovetanje iz devete dietenklase*,⁸² realističko-satiričnom prozom, koju je nazvao: »Političko-satiričke iskrice, štono ih u neslužbenih trenucih skresa Fran J. Folnegović.«

Ti su feljtoni pisani živim, zanimljivim i okretnim jezikom, gdje sve vrca od bockanja (»zanovetanja«), koje kadšto izaziva blagi osmijeh, a najčešće se pretvara u ironiju i — satiru.

Folnegović tu piše o socijalnim, političkim i kulturnim prilikama svoga vremena, osobito o položaju hrvatskog življa u odnosu na aristokraciju. Autor ne šteti ni svoje prijatelje po peru. Osobito izaziva pozornost uvod pod naslovom *Zanovetalčeva Ouvertura*, gdje na početku — obraćajući se čitaocu s bezbroj epiteta, daje naslutiti kakav će mu biti stil: »Preuzvišena, presvijetla, preosvješćenija, visokorodjena, blagorodjena, prečastna, velemožna, veleučena, poglavita, velečastna, visokoštovana, veleugledna, i mnogočastna, dakle, skroz i skroz demokratska gospodo čitatelji!«

⁸⁰ A. Starčević; *ibid.*, str. 420.

⁸¹ »Pripovijeda se, da je netko svoja dva sina držao za proroke, jer jedan od njih govoraše, da sutra bude vedro, drugi da oblačno, pa bi svaki put jedan pogodio, i kad bi bila provedrica, pogodili bi oba. Tako i ovdje; bilo u Austriji što mu drago, Mađari imaju pravo.« (*Ibid.*, str. 420.)

⁸² Fran Folnegović, *Zanovetanje iz devete dietenklase*, Zagreb, 1874, str. 42.

Nizajući anegdote i zapažanja — autor objašnjuje osnovni razlog »zanovetanju« (bolest), ali dodaje — kako je po tom zanovijetanju — pravi Hrvat.⁸³ Kako da ne zanovijeta — pita — kad ima mnoštvo razloga. Treba zanovijetati velikašu »koji je samo onda Hrvat, kad je red pobrati dohotke iz imanja, isjeći šume, ili glasati u saboru proti samostalnosti domovine svoje«. Treba zanovijetati i onima koji bi mogli okolicu zagrebačku u perivoj pretvoriti samo da hoće; treba zanovijetati i »sustavu naučnom koji uzimlje seljaku hiljade i hiljade novaca za škole«, a od toga seljak nema ništa, i sl. Autora su ljutile nepoštedne stranačke borbe, o čemu govori otvoreno, kritički i konkretno: »*Držim ... da je skrajna doba u Hrvatskoj* (istakao F. F.) ono odurno bjesnilo stranaka, koje svu svoju hranu crpi iz ocrnjivanja, ili bar nepriznavanja vrlina i zasluga protivničkih, zamijeniti strogo objektivnim i skrupolozno-pravičnim crtanjem karaktera i događaja.« (Str. VIII—XI.)

Folnegović samokritično dodaje da, zbog iskrenosti (ako bi kome zasmetala) ne odgovara nitko drugi do on, i spreman je snositi posljedice.

Iako je većina drugih Folnegovićevih feljtona mjestimice teže razumljiva, zbog nepoznavanja tadašnjih prilika, ipak oni imaju privlačnost i za današnjeg čitaoca.

Za razvoj hrvatskog feljtona značajni su i: **Ivan Perkovac**, političar, književnik i novinar,⁸⁴ **Ivan Zahar** (s priložima objavljenima u »Novom Pozoru« i »Vijencu«), a u stilu suvremene evropske feljtonistike pisao je **Franjo Ciraki**.⁸⁵ No, jedan od najznačajnijih i najistaknutijih autora feljtona u hrvatskoj književnosti, kao i u novinarstvu, bez dvojbe je — **August Šenoa**.

⁸³ »Sad pak, od kad sam prikopčen za sobu, ili čak za postel, otkad ne mogu šetat, pjevat, stolaravnateljvat, govore držat, po komšijah se vozikat, učiti; otkad se stidim plakat, otkad mi je liječnički zabranjeno ljutit se, pušiti, piti i ljubiti; summa summarum; otkad mi je nemoguće živiti, a ipak moram misliti — odlučio sam bar zanovetati! Meni se zato čini, da sam ja pravi Hrvat.« (*Ibid.*, str. VII.)

⁸⁴ Osobito u *Crticama iz bojnog odsjeka*, 1869.

⁸⁵ *Andjelina, Olimpija, Mali grijesi* i dr.

Summary

CROATIAN FEUILLETONISM UNTIL THE TIME OF ŠENOVA

Beginning of XIX century, the period of Illyrism, recorded appearance of the first Croatian feuilleton, originator of which is thought to be Ljudevit Farkaš Vukotinović. Society tasks represented a fertile ground for such a development as literature was the means for achievement of certain aims in the struggle for national identity. Topicality of subjects characterized those first tryings, that actually being the basis of each feuilleton. Besides, wishing to be up-to-date, the authors tried to inform, teach and entertain, stressing the ethical values and criticizing vices and shortcomings of the society. In the seventies and eighties of the XIX century Croatian feuilleton recorded intensive development, based on the tradition of Illyrism. Writing in the spirit of the contemporary European feuilletonistics the authors of that time treated political, cultural and social matters. Their style was open and critical, nourishing the sense of observation, creating atmosphere, cradling humoristic and satirical approach. The best feuilletons of that time are interesting, profound, fresh and spontaneous. The contribution of certain authors, especially the contribution of August Šenoa, the most prominent of all of them, paved the way for the Croatian feuilletonistics to be ranked high, that being continued by the writers of the XX century.